nummer 1 | oktober 2020

Erfgoed als vaste waarde voor de toekomst

DEAL!

ERF GOED DEAL

Initiatiefnemers Erfgoed Deal: **'Stad en landschap worden mooier als we erfgoed meenemen'**

Uitgelicht: **zeven bijzondere projecten**

Landgoed kampt met droogte én wateroverlast

Fotoreportage: **'Erfgoed ontmoet wateropgave'**

DEAL! Erfgoed als vaste waarde voor de toekomst is een uitgave van het programmabureau Erfgoed Deal.
DEAL! verschijnt twee keer per jaar.
Nummer 1 – najaar 2020

Hoofdredactie
Marjorie Verhoek

Redactieteam
Merel Godrie, Patricia van Ling, Willemien van de Langemheen

Eindredactie
Maarten Ettema

Aan dit magazine werkten mee
Lucy Afman, Ewoud van Arkel, Marianne Arts, Don de Bake, Jephta Dullaart, Linde Egberts, Vera Geelen, Heidi de Gier, Vincent Grond, Vera van Hooff, Marie-Hélène Houben-Manders, Ellen Meijer, Paul Meurs, Jacinta van de Pol-Bontan, Edwin Raap, Kirsten van Trooijen, Klaas van der Veen, Salina Verhoeven, Werner Weijkamp, Joanne te Winkel, Marieke van Zanten, in6oseconds

Ontwerp en vormgeving
Els Zweerink

Druk
Drukkerij de Bij, Amsterdam

De productie van dit magazine is CO_2-neutraal uitgevoerd.

DEAL! Erfgoed als vaste waarde voor de toekomst is een magazine voor medewerkers en bestuurders van gemeenten en provincies en voor alle medewerkers en bestuurders van de partners van de Erfgoed Deal. Dit magazine biedt inspiratie voor ruimtelijke opgaven waar erfgoed, klimaat, duurzaamheid en stedelijke ontwikkeling samenkomen. DEAL! staat daarbij voor samenwerking, verbinding, daadkracht en optimisme.

Programma Erfgoed Deal
In de Erfgoed Deal worden afspraken gemaakt over het behoud en het gebruik van erfgoed bij de grote ruimtelijke opgaven van dit moment: energietransitie en verduurzaming, klimaat-adaptatie en stedelijke groei en krimp. Zo kunnen oude landschapsstructuren leidend zijn bij de inrichting van beekdalen om water vast te houden en kunnen historische zichtlijnen een belangrijk uitgangspunt zijn bij hoogbouwvisies. Door aansprekende initiatieven en projecten vanuit de Erfgoed Deal financieel te ondersteunen en bij elkaar te brengen in een uitvoeringsprogramma werken we samen met onze partners aan een betere en mooiere leefomgeving waarin ons verleden nog herkenbaar is. Het kabinet heeft 20 miljoen euro vrijgemaakt om de rol van erfgoed bij ruimtelijke opgaven te versterken. Provincies en gemeenten verdubbelen dit bedrag. Zij kunnen tijdens de looptijd van het programma – van 2019 tot eind 2022 – projecten aanmelden bij het programmabureau. De stuurgroep van de Erfgoed Deal bepaalt aan welke projecten een bijdrage wordt toegekend.

Stuurgroep Erfgoed Deal
Michiel Scheffer (voorzitter), Roy de Witte, Hein Kuiken, Monique Schuttenbeld, Leo Endedijk, Arjan de Zeeuw

De partners van de Erfgoed Deal
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties
Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedsel-kwaliteit
Interprovinciaal Overleg
Vereniging van Nederlandse Gemeenten
Federatie Grote Monumentengemeenten
Federatie Instandhouding Monumenten
Natuurmonumenten
Staatsbosbeheer
LandschappenNL
Rijksvastgoedbedrijf
Federatie Ruimtelijke kwaliteit

Smallepad 5 | 3811 MG | Amersfoort
Postbus 1600 | 3800 BP | Amersfoort
T: 033 421 7 421
erfgoeddeal@cultureelerfgoed.nl
www.erfgoeddeal.nl

DEAL! is een gratis uitgave van het programmabureau Erfgoed Deal.
Wil je DEAL! ontvangen?
Stuur dan je adresgegevens naar erfgoeddeal@cultureelerfgoed.nl.

Westwoud. | Foto Els Zweerink

34 **Klimaatplan voor landschap van internationale allure**
Project Amsterdam Wetlands

66 **‘De jonge bomen krijgen precies zoveel water als ze nodig hebben’**
Dubbelinterview met de beheerders van landgoed Calorama in Noordwijk | *Jephta Dullaart*

40 **‘Het is hier logisch om erfgoed en klimaatadaptatie te combineren’**
Project Zitterd Climate Proof

70 **‘Je voelt, hier is iets gebeurd’**
5 vragen aan podcastmaker Simon Heijmans | *Willemien van de Langemheen*

INHOUD

08 **Kortom**

10 **Volkshuisvesting is erfgoed van de verheffing**
Column Paul Meurs

12 **‘Stad en landschap worden mooier als we erfgoed meenemen’**
Interview met Saskia Franssen en Thomas van den Berg, grondleggers van de Erfgoed Deal | *Ellen Meijer*

18 **De natte voeten van Kampen**
Cultuurhistorie wijst de weg naar toekomstbestendige plannen | *Marieke van Zanten*

22 **DE PROJECTEN UIT HET ERFGOED DEAL-PROGRAMMA**
24 • Hoornwerk, Grebbedijk Rhenen
28 • Wijkaanpak De Pas, Winterswijk
32 • Stadspark Weert
34 • Amsterdam Wetlands
38 • Een nieuwe tijd – Wederopbouw in de Achterhoek
40 • Zitterd Climate Proof – Sittard
42 • Vondst – Natuurlijk systeem en erfgoed bepalen gebiedsprocessen

46 **Erfgoed ontmoet wateropgave**
Fotoreportage door Heidi de Gier

58 **Erfgoed als basis voor veerkracht**
Uitdagingen voor erfgoedprofessionals in tijden van klimaaturgentie | *Linde Egberts*

62 **Nederland op zijn natst**
Recensie van de documentaire Hoog Water | *Don de Bake*

72 **Een oude boerderij en een nieuw platteland**
Column Ewoud van Arkel

Foto cover: Eva Lanxmeer, Culemborg. | Foto Heidi de Gier

In de etalage

Het leek zo'n goed idee, een tijdschrift wijden aan de Erfgoed Deal. Wat ontstond als de gedachte van het bundelen van voorbeeldprojecten in een mooie uitgave, werd al snel steeds ambitieuzer en groter. Naast de projecten moest het tijdschrift natuurlijk ook gaan over de actualiteiten zoals droogte en duurzaamheid, wilden we indringende beelden, agenderen waar nodig, adembenemende beeldstillevens en prikkelende columns.
Maar de focus moest wel blijven op waar het programma Erfgoed Deal voor staat, namelijk een zo groot mogelijke groep mensen kennis laten maken met de noodzakelijkheid om erfgoed en ontwikkelopgaven te combineren. Alleen zo kunnen we aan de slag met het klimaat, de droogte, de duurzaamheidsopgave en de woningnood – en tegelijk ervoor zorgen dat Nederland herkenbaar blijft. Met dit tijdschrift zetten we daarom voorbeelden in de etalage die een herkenbaar en positief toekomstbeeld laten zien.

Voor het actuele thema droogte interviewde Jephta Dullaart twee bevlogen beheerders van het Landgoed Calorama over wat het voor het beheer betekent dat de zomers steeds droger worden. Want daar is het echt te merken, de sloten staan droog en de bomen gaan dood. We vroegen Heidi de Gier om in een vrije opdracht erfgoed en water in beeld te brengen, op een manier die iets ongewoner is dan de normale erfgoedfotografie. De projecten die allemaal een bijdrage hebben ontvangen van het programma werkten hun opgave in een artikel uit. Daaruit spreekt passie en de projecten zijn alle zeven aansprekende voorbeelden van samenwerkingen binnen ruimtelijke opgaven waar erfgoed een prominente rol in speelt.

Nog even over dat idee, ik heb stiekem altijd gedroomd van een eigen tijdschrift, een uitgave maken die op een lome zaterdagochtend, op de bank, met koffie in het zonnetje gelezen kan worden. De bijzondere projecten binnen het programma, het thuiswerken, de droge hete zomer gaven daar nu ook gelegenheid toe. Gelukkig vond ik met dank aan Dorine van Hoogstraten een bedreven eindredacteur Maarten Ettema en maakte ik kennis met Els Zweerink die naast een goede vormgever ook een ervaren fotograaf bleek te zijn.
Ik leerde dat alle tijdschriften een product zijn van samenwerking, wat betekent dat dit alleen gemaakt kan zijn met goede redactieleden en vooral dankzij de input van de vele projecten die meedoen met het programma Erfgoed Deal.

Marjorie Verhoek

Foto **Els Zweerink**

Overzicht van de dijk bij Dodewaard. | Foto P. van Galen, RCE

Onderschatte bloemkoolwijken

Veel woonwijken uit de jaren zeventig en tachtig zijn bloemkoolwijken. Dat zijn wijken met een plattegrond die trekken vertoont van een doorgesneden bloemkool, met een zich fijn vertakkend stelsel van doodlopende straten en woonerven. Er zijn bloemkoolwijken in vele soorten en maten, maar ze hebben gemeen dat ze vooral bestaan uit grondgebonden eengezinswoningen, gegroepeerd rond hofjes, straten of woonerven die zijn bedoeld als ontmoetingsplek voor de bewoners. De architectuur is kleinschalig, met veel baksteen en schuine pannendaken. Dit alles geeft de wijken een besloten of zelfs labyrintisch karakter – er wordt wel gegrapt dat 'zelfs de postbode er verdwaalt'. Voor veel mensen is de bloemkoolwijk een achterhaald relict, maar bewoners vinden de bloemkoolwijken veelal een prettige woonomgeving. Bovendien zijn ze zo kenmerkend voor de tijd waarin ze gebouwd zijn, dat deze wijken inmiddels belangrijk erfgoed zijn.
Een aantal wijken kampt met slijtage en verloedering. Daarom heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed een rapport over de bloemkoolwijk uitgebracht, getiteld 'Opkomst en ontwikkeling van de bloemkoolwijk – Het ontwerp van woonwijken in Nederland en de zoektocht naar identiteit'.
Het rapport is te downloaden via de website van de RCE: www.cultureelerfgoed.nl

Luisteren naar de dieren

Staatsbosbeheer maakte de vierdelige podcastserie 'Groene oren' waarin dieren uit de Nederlandse natuur als 'studiogast' worden geïnterviewd over hun dagelijks leven. De serie is geïnspireerd op het Amerikaanse 'Everything is Alive'. Luister naar het verhaal van de nachtzwaluw, die vertelt over wat hij in Zuid-Congo doet, of naar het gentiaanblauwtje, de hazelmuis of de zandhagedis.
De dieren worden geïnterviewd door Chris Bajema, bekend van podcasts als 'Man met de microfoon' en 'Lockdown'.

Podcast vol verborgen erfgoed

In de nieuwe podcastserie 'Verborgen in het volle zicht' onderzoekt Simon Heijmans (bekend van de populaire podcast 'De brand in het landhuis') bijzondere plekken in Nederland die je anders zo voorbij rijdt. Plekken met een bijzondere betekenis, want we beschouwen ze als erfgoed. Maar ook plekken waar iets staat te gebeuren omdat ze worden blootgesteld aan klimaatverandering, zoals droogte of hevige regenval, krimp of soms juist enorme groei. De podcast is gemaakt in opdracht van de Erfgoed Deal.
Te beluisteren via erfgoeddeal.podbean.com, de bekende podcast-apps en Spotify.

Website 'routekaart verduurzaming monumenten'

Verduurzaming van monumenten is niet alleen noodzakelijk als bijdrage aan de nationale klimaatdoelstellingen, maar is ook essentieel om het gebruik en de instandhouding van monumenten voor de toekomst te waarborgen, ook bij toenemende energiekosten. Organisaties uit de monumentensector – van overheden tot adviesbureaus – bundelen hun activiteiten onder de noemer 'Routekaart verduurzaming monumenten'. Deze Routekaart is een van de twaalf Routekaarten voor maatschappelijk vastgoed.
De organisaties achter de Routekaart streven naar een CO_2-reductie van 40 procent in 2030 en 60 procent in 2040, als gemiddelde over de gehele monumentenvoorraad in Nederland. Daarbij bepleiten zij een balans tussen energie-efficiëntie (eerst besparen, dan opwekken), kostenefficiëntie en behoud van monumentale waarden.

Zie voor meer informatie www.duurzaamerfgoed.nl

duurzaam erfgoed routekaart

Veranderen door verbeeldingskracht

In 'De Toekomst van Nederland – De kunst van richting te veranderen' beschouwt Rijksbouwmeester Floris Alkemade de complexe ruimtelijke vraagstukken die op ons afkomen. Alkemade betoogt dat de noodzaak om te veranderen in essentie een sociaal-maatschappelijke vraag is, en juist nu moeten we het vermogen om van richting te veranderen aanpreken. Verbeeldingskracht is daarbij essentieel. Niet de wereld bepaalt wie we zijn, maar omgekeerd, met onze verhalen vormen we de wereld. Een inspirerende oproep voor iedereen die in het ruimtelijk domein werkt. Zoals de erfgoedprofessional, die als geen ander weet dat aan de basis van ruimtelijke plannen een goed verhaal moet liggen. Wie samenwerkt met vakgenoten die hieraan twijfelen, doet er goed aan deze publicatie op hun het bureau achter te laten. Het boekje was bedoeld als afscheid van Alkemade van zijn Rijksbouwmeesterschap, maar dat was voordat zijn aanstelling werd verlengd tot september 2021.
Floris Alkemade, De Toekomst van Nederland – De kunst van richting te veranderen. Uitgeverij THOTH, € 16,95

Lezen over droogte

Wetenschappers en natuurorganisaties slaan alarm over de droogte in Nederland. *De Volkskrant* onderzocht deze zomer de gevolgen van deze droogte, hoe het zover heeft kunnen komen en bracht oplossingen in kaart.
De artikelen zijn terug te lezen via de website van *de Volkskrant*. Zoek op 'dossier droogte'

Erfgoedmagazine voor Noord-Holland

In onze provincie is erfgoed nooit ver weg, schrijft gedeputeerde Zita Pels in het nieuwe magazine *ode*. 'Erfgoed kom je dagelijks overal tegen. Als je bijvoorbeeld op station Bussum de trein pakt of tijdens een fietstocht een stolpboerderij passeert. Erfgoed verbindt Noord-Hollanders met elkaar en met het verleden en de toekomst. Veel mensen vinden het vanzelfsprekend dat erfgoed er is, maar dat is het zeker niet.'
Met *ode* laat het Steunpunt Monumenten & Archeologie Noord-Holland zien hoe breed het erfgoedveld is. In ode staan artikelen over het cultuurlandschap en de energietransitie, monumenten en herbestemmen, archeologie en de Omgevingswet. Ode wordt gemaakt voor medewerkers en bestuurders van Noord-Hollandse gemeenten en de provincie, en voor iedereen die benieuwd is naar de rol van de diverse overheden binnen de erfgoedzorg. Het magazine biedt inspiratie voor het dagelijkse erfgoedwerk met verhalen, interviews en goede voorbeelden uit de rijke voorraad Noord-Hollands cultureel erfgoed.
Ode is gratis online beschikbaar via www.steunpunterfgoednh.nl

Soepeler regels voor zonnepanelen op monumenten

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed past zijn adviesbeleid aan voor zonnepanelen op monumenten. Doel is om monumenteneigenaren meer mogelijkheden te geven om gebruik te maken van zonnecellen bij de verduurzaming van hun monument. De RCE heeft drie brochures over zonnepanelen en rijksmonumenten beschikbaar. Ook is er een infographic.

Zie voor meer informatie de website van de RCE: www.cultureelerfgoed.nl

Podcast over samenwerken in coronatijd

Het coronavirus heeft een streep door fysieke ontmoetingen gehaald, dus ook door bewonersavonden, keukentafelgesprekken, dialoog met marktpartijen en werkateliers. De podcastreeks 'Dijkwerkers werken door' van het Hoogwaterbeschermingsprogramma kijkt verder dan de beperkingen van het virus en geeft tips om de dialoog weer op gang te brengen. Leerzaam voor iedereen die met samenwerkingsprocessen te maken heeft.
Te beluisteren via (onder meer) www.hoogwaterbeschermingsprogramma.nl

Volg de Erfgoed Deal op sociale media
Twitter @ErfgoedD
LinkedIn Erfgoed Deal
Instagram @ErfgoedDeal

| Door **Paul Meurs**

Volkshuisvesting is erfgoed van de verheffing

Kunnen alleen rijken in een monument wonen of kan een sociale huurwoning ook een monument zijn? Je zou denken van wel – neem het erfgoed uit de beginjaren van de volkshuisvesting, zoals die na de Woningwet uit 1901 werd gebouwd. In die jaren werkten de beste architecten ook voor de allerarmsten. Dat was toen ongekend. Zo kwamen tuindorpen Het Lansink (Hengelo) en Vreewijk (Rotterdam) en wooncomplexen van architecten als De Klerk, De Bazel, Oud en Dudok tot stand. De financiën kwamen van het rijk, de gemeenten en soms ook van industriëlen die graag meebetaalden aan goede huisvesting van hun arbeiders. Dit erfgoed behoort tot de top van de Nederlandse architectuur en van onze sociale geschiedenis. De monumenten getuigen van sociale verheffing, emancipatie van het volk en het beschavingsoffensief van de overheid. De 'immateriële waarden' vormen de essentie van dit erfgoed.

De experimenten in de volkshuisvesting in Nederland en de ons omringende landen werden honderd jaar geleden wereldberoemd en gelden nog steeds als verplichte kost in de architectuuropleidingen. Ondertussen werden de gebouwen gebruikt waarvoor ze waren bedoeld: als sociale woningbouw. In de jaren zeventig en tachtig trok de stadsvernieuwing voorbij, met plastic kozijnen, oversized dakkapellen en lompe dakdozen. De allerbeste en meest beroemde complexen kregen vrij snel daarna een monumentenstatus en werden gerestaureerd, zoals de wijken van de Amsterdamse School of de complexen van Dudok in Hilversum. Met veel subsidies konden de corporaties de woningen herstellen en daarmee hun eigen geschiedenis veiligstellen. Daar werden en worden ook eigen middelen voor ingezet: publiek geld, met een dubbel rendement: erfgoedherstel en verbetering van de sociale woningvoorraad. De meeste bewoners zijn trots op hun buurten, vanwege de bijzondere aanleg, de gunstige ligging, de sociale cohesie en de status van monument.

De grote bulk volkswoningen uit de vooroorlogse periode is nog niet gerestaureerd en vijftig jaar na de stadsvernieuwing toe aan de volgende grote beurt. Kenmerkende problemen zijn verrotte funderingen, optrekkend vocht, hoge stookkosten, gehorigheid, verouderde installaties en een achterhaalde woningindeling. Het goede nieuws is dat de erfgoedwaarde van deze wijken steeds vaker wordt herkend en erkend – bijvoorbeeld met een monumentenstatus of een 'dubbelbestemming cultuurhistorie' in het bestemmingsplan.

Het slechte nieuws is evenwel dat de instandhouding van de sociale woningbouw tussen wal en schip dreigt te vallen. De erfgoedsector heeft niet meer de middelen om grootschalig en structureel te subsidiëren en de woningcorporaties moeten zich tot hun kerntaak ('een betaalbaar woningaanbod') beperken. En dan zijn er de 'perverse prikkels', zoals subsidies om bij nieuwbouw de huren kunstmatig laag te houden, waartegen sociale restauratie in feite niet is opgewassen. Zo kom je vanzelf uit op sloop-nieuwbouw of verkoop aan de hoogstbiedende. Het is de vraag of we daar vanuit de sociale duurzaamheid en de betekenis van het sociale erfgoed blij mee moeten zijn.

Paul Meurs is architect-onderzoeker en partner van cultuurhistorisch onderzoeks- en adviesbureau SteenhuisMeurs.

Bewoners van de wijk Vreewijk in Rotterdam kwamen in 2008 in verzet tegen de voorgenomen sloop. | Foto Peter Hilz

| Door **Ellen Meijer**

Saskia Franssen en Thomas van den Berg, grondleggers van de Erfgoed Deal

‘Stad en landschap worden mooier als we erfgoed meenemen’

Nederland heeft zich door de eeuwen heen aangepast aan veranderende omstandigheden. En nu weer, met de huidige klimaatopgaven. De kunst is dat met zorg te doen, voortbordurend op traditie, vinden de twee grondleggers van de Erfgoed Deal: ‘Maar je moet niet te bang zijn om dingen te veranderen.’

Een paar honderd meter van station Den Haag Centraal, met uitzicht vanaf de 22ste verdieping, hebben Saskia Franssen en Thomas van den Berg het over hun onderwerp: erfgoed. Ze stonden met z’n tweeën aan het begin van de Erfgoed Deal en nu hun initiatief in de uitvoeringsfase is beland, kijken ze samen terug op het ontstaan ervan.
Destijds, eerste helft 2018, waren ze allebei beleidsmedewerker bij het ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (OCW). Van den Berg had net meegeschreven aan de kabinetsbrief ‘Erfgoed Telt’. Voor het hoofdstuk over de leefomgeving was een stimuleringsinstrument bedacht op het snijvlak van erfgoed en ruimtelijke ordening. Van den Berg: ‘Dat was toen alleen nog een idee.’ Franssen herinnert zich dat hij haar vroeg of zij wilde meedenken over uitwerking ervan. Voor ze het wist begonnen ze samen met een A4 vol doelen en plannen.

Extra impuls

De vorm van de Erfgoed Deal bedachten ze pas later. Daar ging een heel traject aan vooraf van ideeën bedenken, uitwerken en toetsen, vertelt Van den Berg: ‘Het uiteindelijke idee was dat het een programma met deals zou worden. Het sluiten van deals past wel bij deze tijd, denk aan de Green Deal en City Deals. Enig opportunisme was ons niet vreemd.’
De gedachte dat erfgoed inspirerend kan zijn bij ruimtelijke opgaven was ook niet nieuw, daar had het ministerie al eerder een succesvol programma voor. Van den Berg: ‘Met het nieuwe instrument wilden we alle opgedane kennis breed uitdragen, zodat er een *coalition of the willing* zou ontstaan.’ Geen vanzelfsprekendheid, merkte Franssen: ‘In de praktijk wordt erfgoed vaak als lastig of vertragend gezien bij de aanpak van ruimtelijke opgaven, terwijl het naar ons idee juist ook kansen biedt. Daar moest de Erfgoed Deal een extra impuls aan geven.’

Jullie kozen voor samenwerken met overheden en partnerorganisaties op basis van gelijkwaardigheid. Waarom geen subsidieregeling?

Van den Berg: ‘Dan zou het zijn: het Rijk betaalt, de rest voert uit. Als je wilt dat andere partijen erfgoed meenemen in ruimtelijke opgaven, moeten de mensen die daar werken het gedachtegoed omarmen en dat lukt alleen als ze zich medeverantwoordelijk voelen.’

Wie bepaalde de thema’s voor de Erfgoed Deal?

Franssen: ‘De deelnemende organisaties dus, na een heleboel, soms taaie sessies.’
Zelf hadden ze er ook ideeën over. Van den Berg: ‘Bij het uitwerken van beleid beweeg je altijd mee met maatschappelijke ontwikkelingen en het was wel duidelijk dat er thema’s spelen die ons land gaan veranderen, zoals de energietransitie en klimaatadaptatie. Nieuwe thema’s ten opzichte van de voorgaande beleidsperiode – toen hadden we het nog niet over verduurzamen en aanpassen aan klimaatverandering.’ Franssen noemt naast deze actualiteit de Nationale Omgevingsvisie, die in dezelfde periode als de Erfgoed Deal werd opgesteld: ‘Daarin gaat het ook nadrukkelijk over het belang van erfgoedbehoud

Thomas van den Berg en Saskia Franssen bij de monumentale postzegelboom voor Paleis Noordeinde in Den Haag. | Foto Els Zweerink

‘Met de Erfgoed Deal willen we ook partijen buiten de erfgoedsector aanspreken’

‘Erfgoed wordt vaak als lastig gezien bij ruimtelijke opgaven, maar biedt naar ons idee juist kansen’

De officiële ondertekening van de Erfgoed Deal februari 2019. | Foto Phil Nijhuis

en de rol van erfgoed in de leefomgeving.’
Uiteindelijk vormen ruimtelijke ontwikkelingen het uitgangspunt, in plaats van alleen erfgoed, ‘want het programma moet ook partijen buiten de erfgoedsector aanspreken’, aldus Van den Berg. De grondleggers wilden de Erfgoed Deal bovendien gebiedsgericht maken. Dus niet mikken op een project voor één gebouw, maar op de herinrichting van een hele binnenstad of landschap. Behoorlijk ambitieus, omdat veel organisaties zich op afgebakende objecten of landschappen richten. Franssen: ‘Het was een kwestie van de boodschap blijven herhalen en aansprekende voorbeelden laten zien. We zijn overal en bij iedereen langs geweest. Een tijdrovende klus, maar alles voor het erfgoed, hè.’

Erfgoed in het dna

Wie zo gedreven is, moet wel een speciale band hebben met erfgoed. Thomas van den Berg, van huis uit planoloog, speurt tijdens vakanties in lokale boekwinkels naar werken over de historie van het landschap en sleept zijn gezin mee naar bezienswaardigheden. Saskia Franssen is de dochter van een archeologe die ook bij OCW heeft gewerkt. ‘Ik groeide op met kerken, opgravingen, musea en ruïnes. Alles tijdens mijn jeugd en studie ademde cultuur, dan gaat het in je dna zitten.’ Moeder en dochter waren zelfs een tijdje collega’s en, toeval of niet, Van den Berg is Franssens achterneef.

Bruggen slaan

De Erfgoed Deal brengt partijen bijeen die elkaar niet vanzelfsprekend opzoeken bij ruimtelijke opgaven. De erfgoedsector staat bekend als betrokken, maar ook versnipperd. Franssen: ‘Professionals en vrijwilligers zijn bevlogen, toch mist de sector soms nog de slagkracht om zich te organiseren.’ Ze constateert dat binnen de overheid verkokering tussen beleidsterreinen hardnekkig is, met name bij gemeenten. ‘De mensen die met energie, ruimte en wonen bezig zijn en beleidsmakers voor erfgoed vinden elkaar niet altijd even snel. Terwijl je veel kunt leren van historische patronen en systemen in een gebied waar opgaven van nu spelen. De Erfgoed Deal moet bruggen slaan, want in onze ogen is het essentieel dat je die koppeling maakt: je kunt niet om erfgoed of landschap heen, terwijl er ruimtelijk veel moet veranderen.’

Leven we dan in zo’n andere tijd, vergeleken met dertig jaar geleden?

Ja, klinkt het beslist. Van den Berg: ‘We krijgen vaker te maken met extremen, zoals hitte en wateroverlast. Daar moet Nederland zich op voorbereiden.’ Franssen wijst erop dat er jaarlijks minstens 90.000 extra woningen nodig zijn: ‘We moeten tegelijk plek creëren voor waterberging, natuur, de energietransitie. Je ontkomt niet aan integreren en daar kan de Erfgoed Deal aan bijdragen.’

Wat willen jullie uiteindelijk met het programma bereiken?

Van den Berg: ‘Het doel is meer kwaliteit. De verleiding is groot om bestaande projecten onder te brengen in de Erfgoed Deal en die van extra financiering te voorzien. Dat verlicht de druk, maar de vraag die ik me steeds opnieuw stelde was: zou een project ook zijn doorgegaan zonder de Erfgoed Deal? Je wilt met de ondersteuning een kwaliteitssprong maken die een merkbaar verschil oplevert, in het proces, in de samenwerking én in de uitkomst. Dat je iets tot stand brengt dat het eindresultaat van een 6 naar een 8 tilt.’ En dus mag de commissie die beslist over toekenning van Franssen streng zijn: ‘Laten ze vooral doorvragen: waar gaat dit project eigenlijk om? Past het binnen de doelen die we nastreven met de Erfgoed Deal?’

Er is inmiddels een programmabureau dat de Erfgoed Deal uitvoert. Toen dat van start ging, was het kwartiermaken klaar. Konden jullie het programma loslaten?

Franssen blijft zijdelings betrokken, ‘omdat ik het leuk vind. Het programmabureau draait supergoed, ook zonder ons.’ Van den Berg maakt zich eveneens geen zorgen. Het kind is uitgevlogen en hij volgt het met genoegen van een afstandje.

Nog wijze lessen geleerd?

‘Misschien was het goed geweest om aan het begin intern meer te communiceren’, denkt Franssen. ‘We richtten ons helemaal op de andere partners, voor je het weet vergeet je je eigen collega’s te vertellen waar je mee bezig bent. Aan de andere kant, het werkte heel goed met z’n tweeën, wij konden urenlang nadenken, tikken, bijschaven.’ Van den Berg leerde veel van de samenwerking met gelijkwaardige partners. ‘Als je de tijd neemt om onderling vertrouwen op te bouwen, ontstaat gaandeweg een team.’ Tegenwoordig leggen mensen hém uit waarom de Erfgoed Deal zo’n goed idee is: ‘Het voelt als een bevestiging dat we anderen hebben overtuigd.’

Franssen ziet het programma voorbijkomen in beleidsstukken waar ze zelf niet bij betrokken is. ‘Ook een goed teken.’ De eerste projecten die een bijdrage kregen voldoen aan het beeld dat ze voor ogen hadden, zoals een stad klimaatbestendig en groener maken. Ze laten zich graag verrassen door een project dat ze niet zelf hadden kunnen bedenken. Franssen hoopt op iets omvangrijks rond woningbouw of energie: ‘Zo’n tot de verbeelding sprekend project waar volgende kabinetten naar verwijzen om duidelijk te maken: hier moeten we in blijven investeren, omdat stad en landschap er mooier van worden als we erfgoed meenemen.’

Ellen Meijer is zelfstandig tekstschrijver, (eind)redacteur en mede-uitgever van een glossy tijdschrift. Ze schrijft met name over culturele en maatschappelijke onderwerpen.

Wat is de Erfgoed Deal?

In de Erfgoed Deal worden afspraken gemaakt over het behoud en het gebruik van erfgoed bij de grote ruimtelijke opgaven van dit moment: energietransitie en verduurzaming, klimaatadaptatie en stedelijke groei en krimp. Zo kunnen oude landschapsstructuren leidend zijn bij de inrichting van beekdalen om water vast te houden en kunnen historische zichtlijnen een belangrijk uitgangspunt zijn bij hoogbouwvisies.
Door aansprekende initiatieven en projecten vanuit de Erfgoed Deal financieel te ondersteunen en bij elkaar te brengen in een uitvoeringsprogramma zorgen we voor een betere en mooiere leefomgeving waarin ons verleden nog herkenbaar is.
Deelnemende partners zijn vier ministeries, het Rijksvastgoedbedrijf, koepelorganisaties van provincies, landschappen en gemeenten, en maatschappelijke organisaties. Het kabinet heeft 20 miljoen euro vrijgemaakt om de rol van erfgoed bij ruimtelijke opgaven te versterken. Provincies en gemeenten verdubbelen dit bedrag. Zij zijn ook de organisaties die tijdens de looptijd van het programma, van 2019 tot eind 2022, projecten kunnen aanmelden bij het programmabureau. De stuurgroep van de Erfgoed Deal bepaalt aan welke projecten een bijdrage wordt toegekend.

Erfgoed ingezet voor de woningbouwopgave. Kunst op het Hembrugterrein waar straks 1000 woningen tussen de industriële monumenten worden gebouwd. | Foto Piet van der Meer

Cultuurhistorie wijst de weg naar toekomstbestendige plannen

De natte voeten van Kampen

Cultuurhistorische kennis wordt van oudsher ingezet voor de instandhouding van beschermde monumenten. Die kennis kan echter ook nuttig zijn voor nieuwe maatschappelijke opgaves, zoals energietransitie, klimaatadaptatie of kortere voedselketens. Een onderzoeksproject voor een gebied in Kampen waar eeuwenlang het water de dienst uitmaakte, laat zien hoe kennis over het verleden draagvlak kan creëren voor toekomstbestendige oplossingen.

| Door **Marieke van Zanten**

Het beschermen van onze cultuurhistorische objecten is een helder en wettelijk verankerd proces waarvoor we onze cultuurhistorische kennis inzetten. Met de nieuwe maatschappelijke opgaven in het vizier, moeten we ons de vraag stellen in hoeverre dit proces houdbaar is. Het klimaat verandert, sluizen, bruggen, dijken, gemalen, verkavelingspatronen, bodems, agrarische gebieden en groen zullen op bepaalde plekken moeten worden aangepast aan veranderende waterstanden of piekbelasting. Water moet worden vastgehouden of juist afgevoerd – grote opgaven waaraan erfgoed een bijdrage kan leveren die nu nog veelal onbenut blijft.
Als monumenten of beschermde gebieden op plekken liggen waar grote opgaven moeten worden opgelost, dan biedt dat een uitgelezen kans om oplossingen hand in hand te ontwerpen met verbetering van het gebied of het monument. Zo wordt bescherming van erfgoed een kwaliteitssturend instrument. Dat wil niet zeggen dat behoud niet ter discussie kan staan. Door effecten van klimaatverandering kan het soms nodig zijn om te accepteren dat een beschermd gebied beter onder water gezet kan worden of bijvoorbeeld een monumentaal gemaal volledig wordt vernieuwd.

Maatschappelijke meerwaarde
De maatregelen die nodig zijn om klimaatverandering het hoofd te bieden, vragen om een dialoog tussen erfgoedprofessionals, waterschappen, agrariërs en de omgeving. Deze dialoog moet mede gaan over het anders omgaan met erfgoed: van beschermen naar het innovatief inzetten voor andere opgaven. Zo heeft het Oversticht enkele jaren geleden praktijkprojecten ontwikkeld die als doel hebben om de maatschappelijke meerwaarde van erfgoed te laten zien. Dat vergt een andere blik.
Ook ontwikkelt Het Oversticht samen met anderen projecten om erfgoed aan nieuwe thema's te verbinden. Een voorbeeld is de erfgoedcampagne 'Erfgoed Sterren', met voorbeelden van erfgoed als aanjager om een maatschappelijk vraagstuk op te lossen. Binnen deze campagne is het thema 'Anders boeren' als pilot uitgevoerd. Dat gaat over de inzet van erfgoed voor kortere voedselketens. De eerste prijs ging naar woonhuismuseum het Palthe Huis in Oldenzaal. Samen met Aanstreekelijk, een schakel tussen Twentse consumenten, boeren en producenten, gaat het Palthe Huis maaltijdboxen samenstellen voor het bereiden van zestiende- en zeventiende-eeuwse gerechten op basis van recepten uit een kookschrift uit de eigen collectie. Alle ingrediënten zijn seizoensgebonden en lokaal geteeld. Het kookschrift, het museum, de museumtuin en lokale boeren worden ingezet om de doelen te bereiken: kortere ketens, mensen meer lokaal laten eten en erfgoed anders onder de aandacht brengen.

Kampen vanaf de brug over de IJssel met in het midden de Bovenkerk. | Foto Wouter van der Sar, RCE beeldbank.

Vrijwel het hele jaar staat er water in de kelders van de woningen – en dat wordt alleen maar erger

Meerdere energietransities
Naast het creëren van kortere voedselketens, lenen tal van actuele vraagstukken zich voor een bestudering hoe mensen hier vroeger mee omgingen. Niet om dat soort oplossingen een-op-een over te nemen, maar wel als inspiratie en om te laten zien dat de opgaven weliswaar urgent en actueel zijn, maar niet nieuw. We hebben al meerdere energietransities gehad die nu nog zichtbaar zijn in het landschap. Bij nieuwe energievraagstukken kan de kennis over het cultuurlandschap helpen om de beste oplossingen te vinden, bijvoorbeeld bij het plaatsen van windmolens. Sommige landschappen lenen zich immers beter voor grotere, iconischer ingrepen dan andere.
De vraag waar vanuit het landschap gezien welke ingrepen het best passen en op welke schaal, wordt nu nog te weinig gesteld – zowel aan experts als bewoners. Kennis over de geschiedenis van een gebied of objecten, kan mensen duidelijk maken dat keuzes op basis van erfgoed vaak heel logisch zijn. En dat zorgt voor meer draagvlak voor bepaalde oplossingen.

Waardevolle plek voor Kampen
Een mooi voorbeeld van de inzet van cultuurhistorische kennis voor het oplossen van de klimaatopgave is het onderzoeksproject voor het gebied Schans Buitenwacht,

De natte historie van Schans Buitenwacht
Tussen de Schans Buitenwacht en het dorp IJsselmuiden liep vroeger een rivierarm van de IJssel. Het gebied ligt laag ten opzichte van de Schans en de bodem bestaat uit veen met daaronder een kleilaag. Door de ligging loopt piekwater het gebeid in en door de bodemopbouw kan water nauwelijks in de bodem zakken. Op historische kaarten is te zien dat het altijd al een drassig gebied was met veel open water om de waterhuishouding te reguleren.
Het oudste watersystemen bestond uit een wetering achter de IJsseldijk die het water uit de sloten van het achtergelegen gebied wegvoerde. Eind zestiende eeuw werd, ter hoogte van de tegenwoordige IJsselbrug, de Schans aangelegd met een brede gracht rondom. Op kaarten lijken de vele sloten in het gebied niet aangesloten te zijn op de gracht waardoor die een gesloten watersysteem lijkt te zijn met alleen een inlaat richting de IJssel. Naast de schans kwam in de zeventiende eeuw een kolk met trekvaart richting de Mastenbroekerpolder, een van de oudste polders van Nederland, die wel aangesloten werd op de gracht.
De Schans werd hiermee een belangrijke handelsplek, voor overslag van goederen van zee- naar binnenvaart.
In de achttiende en negentiende eeuw verzandde de gracht en veranderde langzaam in een meanderende waterloop. Het gebied werd vervolgens ingericht als plantsoen met diverse waterloopjes en een herensociëteit op de schans. Altijd werden de wegen en later het spoor aangelegd op of in de buurt van de hogere delen en dijklichamen. Zodoende waren wegen en water vrijwel altijd met elkaar verbonden.
In de twintigste eeuw kwam er meer bebouwing in het gebied en werd een sportterrein aangelegd. Het groen maakte plaats voor huizen, tuinen, stoepen en straten. In deze periode verdween bijna al het open water uit het zicht en de afwatering verliep door een rioolbuis. Vanwege de problematische waterhuishouding werden de straten vrij laag aangelegd zodat bij hevige regenval het water niet de huizen in liep.

bij Kampen. Hier, aan de oostoever van de IJssel lag vroeger een verdedigingswerk, dat bij de verdedigingswerken van de stad Kampen hoorde dat aan de westoever ligt. De nog steeds zichtbare verhoging aan de oever van de IJssel ligt aan een van de belangrijkste entrees van de stad waar uiteenlopende functies samenkomen, zoals verkeer, trein- en busstations, parkeren, fietspaden, wandelgebied, groen en wonen. Het is een complex gebied met een stapeling van opgaven: infrastructuur, groen, waterproblematiek, afspraken met ondernemers over aantallen parkeerplekken en draagvlak van bewoners. Het is cultuurhistorisch niet juridisch beschermd maar het is wel een waardevolle plek voor Kampen.
De plek wordt als onduidelijk en diffuus ervaren terwijl hij juist veel kwaliteiten heeft door de ligging aan de IJssel en de IJsselbrug en het fenomenale uitzicht over het IJsselfront van de stad. Het lagergelegen gebied vlak achter de Schans kampt regelmatig met wateroverlast. De riolering kan op piekmomenten het vele water niet aan dat vanaf de IJsselbrug en de schans naar beneden loopt, waardoor straten en parkeerplaatsen onder water komen te staan. Vrijwel het hele jaar staat er water in de kelders van de woningen – en dat wordt alleen maar erger is de verwachting.
De gemeente had een zorgvuldig proces ingericht maar vond de afgelopen jaren geen oplossing die tegemoetkwam aan de wensen van en afspraken met bewoners en ondernemers. Tijdens een onderzoekspilot van Het Oversticht samen met de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) en het Waterschap Drents Overijsselse Delta (WDOD), verzamelden Het Oversticht en rioleurs van de gemeente Kampen zoveel mogelijk cultuurhistorische kennis over de watersystemen. De vraag was vervolgens: kan deze kennis behulpzaam zijn voor het vinden van mogelijke oorzaken van waterproblemen en kan deze kennis bijdragen aan oplossingsrichtingen of het ontwerp? Het antwoord is ja.

Wadi's met infiltratiekratten

Het koppelen van cultuurhistorische kennis aan de expertise van de gemeentelijke rioleurs en hydrologen van het waterschap, maakte dat de logica van de plek de basis kon vormen voor de oplossingen. Het werd immers duidelijk dat de aanwezigheid van open water de ontwikkeling van het gebied heeft bepaald en dat met het verdwijnen van het water in de vorige eeuw de logica van de plek geweld is aangedaan. Dit inzicht in waar het probleem vandaag kwam, maakte dat bewoners, bestuurders en ondernemers meer open stonden voor integrale oplossingsrichtingen maatregelen om water de ruimte te geven. Zo kwamen er in het onderzoeksplan wadi's in combinatie met infiltratiekratten.
De functies die in het gebied moesten komen zoals wegen, busbanen, parkeren en veilige loop- en fietsroutes konden beter geordend en aan elkaar gekoppeld worden op basis van historische patronen. In het ontwerp werd het water op logische – de meest laaggelegen – plekken gebracht. Het aanvankelijke idee voor een reconstructie van de voormalige schansgracht werd terzijde gelegd omdat de exacte locatie niet kon worden herleid en de vermoedelijke locatie niet laag genoeg lag zodat het water dan alsnog makkelijk naar lagergelegen gebieden zou stromen.
Boven op de hooggelegen schans, waar in de negentiende eeuw een plantsoen lag, werd een groene verblijfsplek gepland om van het uitzicht te genieten maar ook om het piekwater van de brug op te vangen. De parkeerplekken komen deels langs de voet van de voormalige schans, waarmee de historie van de plek beter gedefinieerd wordt.
De fietsroutes zijn gekoppeld aan logische fietsbestemmingen en de fietsenstalling tegenover het station komt op de vermoedelijke locatie van een van de bastions, en is ontworpen met een knipoog naar de vorm van de schans.

De hoge kwaliteiten en de potentie van de plek komen in het nieuwe ontwerp beter tot hun recht in het conceptontwerp. Wat eerst een rommelige en diffuse plek was verandert in een plek met veel kwaliteit waar je graag wilt zijn. Het bieden van inzicht in de historie van de watersystemen van dit gebied bleek de sleutel tot het vinden van goede oplossingen die kunnen rekenen op draagvlak onder bewoners en ondernemers.
Cultuurhistorische kennis is hier ingezet om breed gedragen toekomstbestendige oplossingen te creëren – waar normaal gesproken draagvlak wordt gecreëerd voor behoud van cultuurhistorie.
Het onderzoeksproject is afgerond en er is veel kennis en ervaring opgedaan. De plannen kunnen niet helemaal gerealiseerd worden vanwege gemeentelijke bezuinigingen. De onderzoeksresultaten zullen dan ook niet verder worden uitgevoerd anders dan het hoogst noodzakelijke.

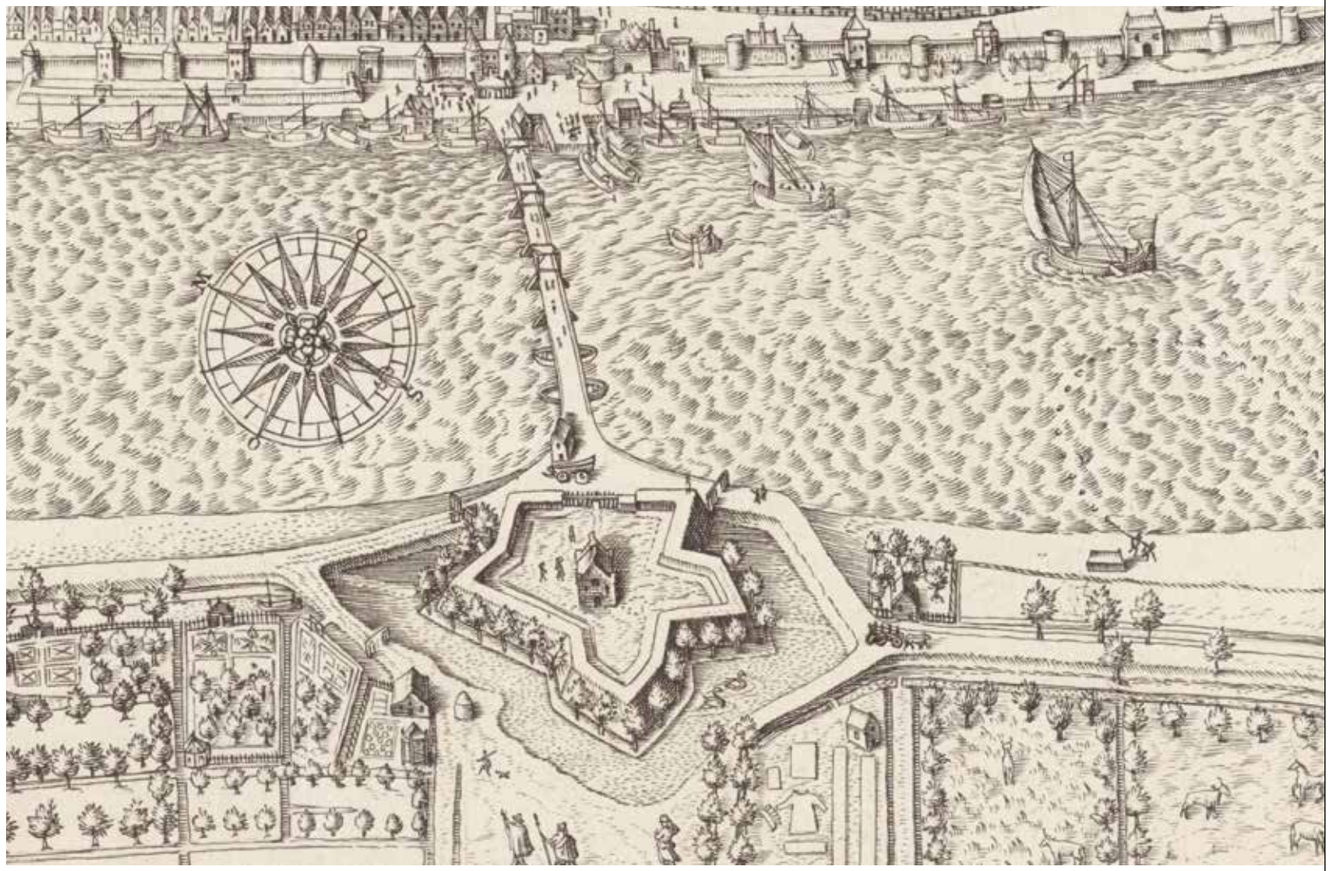
Marieke van Zanten is architectuurhistoricus bij Het Oversticht.

Volgende fase in de erfgoedpraktijk: profijt en waarde

Erfgoed is een dynamisch vakgebied. Het is in de afgelopen decennia van sterk intern en sectoraal gericht meer omgevingsbewust geworden en heeft zich vervolgens ontwikkeld richting transformatie en inspiratie. Een ontwikkeling waar een mooi lijstje vanuit het Latijn genomen woorden voor bestaat: van sector, naar factor richting vector. Het wordt hoog tijd om aan dit rijtje een woord toe te voegen: profectum, waarin profijt geven en waarde creëren centraal staat – met name maatschappelijke waarden. Erfgoed is immers kapitaal voor ons allemaal.

Uitsnede uit de stadsplattegrond van Kampen door Georg Braun en Frans Hogenberg, 1582. | Collectie Zuiderzeemuseum

Uitsnede van de Plattegrond van Kampen door Paulus van Wtewael, 1598. | Collectie Rijksmuseum

Tekening **Patricia van Ling**

De projecten uit het programma Erfgoed Deal

Zeven projecten ontvingen in de eerste ronde ondersteuning van de Erfgoed Deal. Het zijn aansprekende voorbeelden waarin erfgoed een sleutelrol speelt bij het aanpakken van grote ruimtelijke opgaven.

De Erfgoed Deal stelt: ‘Vanuit de kracht van het erfgoed dragen we bij aan de realisatie van de transities en opgaven in de leefomgeving.’ Dit bereiken we door erfgoed als een vaste waarde in ruimtelijke ontwikkelingen te positioneren en daar aansprekende projecten voor te vinden. De complexe opgaven rondom het klimaat, de verduurzaming van Nederland en de grote sociale woningbouwopgave bieden een kans om erfgoed in te zetten om stedelijke en landelijke kwaliteit te winnen. De ambitie is om met deze projecten een trend in te zetten en te tonen dat ondanks alle veranderingen die op ons afkomen en aanpassingen die we daarvoor moeten doen Nederland heel herkenbaar kan blijven.
Essentieel is dat we ons daarbij realiseren dat erfgoed geen losse opgave is en niet op zichzelf staat. Erfgoed is als opgave juist geschikt om in onderlinge samenhang te beschouwen met de doelstellingen die we hebben voor klimaat, duurzaamheid, landschap en verstedelijking.

Gemeenten en provincies hebben de afgelopen periode projecten aangemeld bij het programmabureau Erfgoed Deal. Samen is gekeken of de projecten bijdragen aan de ambities met betrekking tot klimaat, duurzaamheid en verstedelijking. Uiteindelijk bepaalt de stuurgroep van de Erfgoed Deal welke projecten in aanmerking komen voor een bijdrage. Zeven aansprekende en goede voorbeelden ontvingen dit voorjaar een bijdrage van de Erfgoed Deal.
Op de volgende pagina’s zetten we deze zeven projecten in de etalage om te inspireren voor toekomstige projecten, zowel binnen als buiten de Erfgoed Deal. We laten met de projecten samenwerking zien tussen overheden en ook tussen waterschappen, terreinbeherende organisaties, stichtingen en bewoners. Met ondersteuning en samenwerking op deze projecten ontwikkelen we met elkaar een optimistisch en aantrekkelijk toekomstperspectief waarbij de nadruk ligt op de rol van het verleden in de toekomstige aanpassingen van ons stedenlandschap.
We staan aan het begin van het programma Erfgoed Deal. De projecten op de volgende pagina’s komen uit de eerste ronde waarna er nog vijf ronden volgen. Het programmabureau heeft hierin als taak om samenwerkingen te organiseren en kennis te delen tussen Rijk, provincie, gemeenten, waterschappen, beheerorganisaties, belangenverenigingen en gebruikers.

De zeven door de Erfgoed Deal gesteunde projecten bevinden zich momenteel deels in de fase van de uitvoering. Het project ‘Een nieuwe tijd’ bijvoorbeeld is met allerlei activiteiten gestart en heeft recent een SRV-bus aangeschaft om door elf Achterhoekse gemeenten te rijden en met bewoners in gesprek te gaan over onder meer verduurzaming van wederopbouwwijken. Andere projecten zijn nog vooral bezig met de voorbereiding, het afronden van de plannen en het aanvragen van vergunningen. Zo verwacht het Hoornwerk Grebbedijk in 2022 te starten met de uitvoering van het dijkversterkingsproject.

Marjorie Verhoek, programmaleider Erfgoed Deal

Erfgoed is geen losse opgave, maar juist geschikt om samen te nemen met klimaat, duurzaamheid, landschap en verstedelijking

| Door **Lucy Afman** en **Vera van Hooff**

Luchtfoto van het Hoornwerk in het voorjaar 2020. Duidelijk is te zien dat de Grebbedijk dwars door het Hoornwerk heen snijdt. | Foto Waterschap Vallei en Veluwe

Hoornwerk Grebbedijk, Rhenen

‘Te wapen!’ tegen hoogwater in de rivier

De Grebbedijk tussen Rhenen en Wageningen wordt versterkt om te voldoen aan de nieuwste waterveiligheidsnorm. Bij deze omvangrijke gebiedsopgave speelt een historisch Hoornwerk aan de voet van de Grebbeberg een belangrijke rol. De aarden grondwerken worden opgehoogd naar het niveau van 1785 waardoor de rivierdijk daar niet verbreed en verhoogd hoeft te worden. Een fraai voorbeeld van ‘building with culture’.

De Grebbedijk is oorspronkelijk onderdeel van de Grebbelinie en het in de achttiende eeuw aangelegde Hoornwerk was daarin een belangrijke schakel. Het Hoornwerk, aan de ingang van de Grebbe (het tegenwoordige Valleikanaal), fungeerde als verdedigingswerk voor de Grebbesluis. Door de Grebbedijk af te sluiten tegen vijandelijke troepen bleef de sluis uit handen van de vijand. Tijdens de meidagen van 1940 speelden de sluis en de berg een rol in de strijd die hier gevoerd is. Zo werden er kazematten en loopgraven in en rondom het Hoornwerk aangelegd.
Het plan op hoofdlijnen voor de gebiedsontwikkeling Grebbedijk voorziet in het ophogen van het buitendijkse deel van het Hoornwerk met twee meter. Daarmee wordt het Hoornwerk onderdeel van de waterveiligheidsoplossing. Daarnaast zal het erfgoed met al zijn tijdlagen weer goed herkenbaar zijn in het landschap, want het binnendijkse gedeelte, dat geen waterkerende functie heeft, wordt ook gereconstrueerd. Zo worden het Hoornwerk en het eeuwenoude verhaal van de Grebbelinie weer zichtbaar en beleefbaar.

Veilige en mooiere Grebbedijk
De gebiedsontwikkeling is vier jaar geleden gestart en maakt onderdeel uit van een grote en integrale gebiedsopgave: versteviging van de Grebbedijk in het kader van het Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP). De dijkversterking gaat vergezeld van maatregelen op het gebied van natuurontwikkeling, recreatie, ruimtelijke kwaliteit, verkeersveiligheid, cultuurhistorie en duurzaamheid.
Het project staat onder leiding van het Integraal Projectmanagement-team met vijf leden van waterschap Vallei en Veluwe. Zij werken samen met acht partners aan een veilige Grebbedijk en vernieuwde omgeving: de provincies Gelderland en Utrecht, de gemeentes Wageningen en Rhenen, Waterschap Vallei en Veluwe, Staatsbosbeheer, Utrechts Landschap en Rijkswaterstaat. Het project heeft een intensief participatietraject doorlopen met omwonenden, belangengroepen, procespartners en bedrijven. Uit zes plannen is in dit traject tot een voorkeursalternatief gekomen.

Basisschoolleerlingen gaan bedenken hoe het Hoornwerk aantrekkelijk gemaakt kan worden

Ruimtelijke kwaliteit centraal
Net als andere dijkversterkingen verloopt dit project in drie fases: verkenning, planuitwerking en realisatie. De verkenningsfase is afgerond met een voorkeursalternatief waarmee alle betrokken bestuurlijke partijen akkoord zijn gegaan. In de planvormingsfase wordt toegewerkt naar een gedetailleerd plan, vergunningen en de selectie van een aannemer. In het ontwerpproces is oog voor zowel de techniek als voor ruimtelijke kwaliteit en de omgeving. Het zoeken naar een oplossing voor de waterveiligheid waarbij tegelijk het Hoornwerk in ere kon worden gehouden, is een voorbeeld van de nieuwe manier van denken over waterbeheer, die uitgaat van een integrale, duurzame benadering van het watersysteem. In de 'blauwe omgevingsvisie' van Waterschap Vallei en Veluwe wordt betoogd dat een betere samenwerking tussen allerlei overheden en partijen noodzakelijk is om dit 'nieuwe waterdenken' tot een succes te maken. Zo was in het project kennisopbouw en -uitwisseling en dialoog met lokale doelgroepen en organisaties een belangrijke doelstelling. De lessen die het projectteam hieruit heeft getrokken zijn: stel ruimtelijke kwaliteit centraal, benut kansen vanuit de omgeving en kijk samen met meerdere overheden naar de opgaven. Specifiek voor het Hoornwerk worden ontwerpateliers gehouden om de opgave voor cultuurhistorie, waterveiligheid, beleving en beheer op elkaar af te stemmen.

Kansen voor voorbeeldwerking
Het project kan als voorbeeld dienen voor veel dijkversterkingsprojecten die op stapel staan. Op tal van plekken in Nederland komen erfgoed en waterbeschermingsopgaven samen, met name in gebieden waar de structuren van oude militaire waterlinies nog in het landschap aanwezig zijn en waar dijkverzwaringsopgaven worden uitgevoerd – denk aan de Oude en Nieuwe Hollandse Waterlinie, Stelling van Amsterdam, Grebbelinie, Zuiderwaterlinie, Friese Waterlinie.
Door in de verkenningsfase van gebiedsontwikkelingen cultuurhistorie op de agenda te zetten kunnen cultuurhistorische elementen behouden blijven en benut worden. Dit project kan inspiratie en praktijkkennis bieden aan andere partijen die hiermee te maken hebben, zoals waterschappen en terreinbeherende organisaties. In de toekomst worden op het Hoornwerk verhalen verteld over geschiedenissen met nationale betekenis, van de middeleeuwen tot de Slag om de Grebbeberg uit de Tweede Wereldoorlog. En over de wijze waarop we in dit land door de eeuwen heen met water zijn omgegaan in het landsbelang – tot op de dag van vandaag.

Junior dijkdenkers
Een van de doelen van het project is om het waterbewustzijn en gevoel van waterveiligheid te verhogen bij inwoners in het gebied. Een van de doelgroepen zijn de basisschoolleerlingen in de regio. Zij gaan de komende maanden nadenken over de vraag hoe het Hoornwerk aantrekkelijk gemaakt kan worden voor verschillende doelgroepen. Hiervoor verdiepen ze zich in de wensen en gedachten van een natuurbeheerder, een erfgoedexpert, en een bewoner van het gebied. In kleine groepjes ontwikkelen ze vervolgens een plan en brengen dit in beeld met stopmotionfilmpjes.
Voorafgaand aan hun ideeënvorming krijgen zij een excursie naar de Grebbedijk en lessen over de functie van de dijk en het verhaal van de overstroming in 1855. De nadruk ligt daarbij op het Hoornwerk. Het projectteam neemt de input van leerlingen mee in zijn project. Hiermee dragen deze junior dijkdenkers bij aan de Erfgoed Deal en leert de jeugd over het toepassen van geschiedenis in toekomstige projecten.

'Building with culture'
Het Hoornwerk, een historisch verdedigingswerk en nu een vervallen rijksmonument, is straks een moderne verdediging tegen het water. In navolging van het benutten van de natuurlijke elementen in het landschap ('building with nature') is dit project een voorbeeld van bouwen met cultuurhistorie: 'building with culture'. Alternatieve versterkingen zoals het aanbrengen van een stenen bekleding aan de buitenzijde van de dijk op deze plek zouden het monument en de natuurwaarden aantasten. Met herstel en ophoging van het Hoornwerk laat dit project zien dat cultuurhistorie oplossingen kan verschaffen voor waterveiligheidsopgaven.

Lucy Afman is omgevingsmanager gebiedsontwikkeling Grebbedijk bij Waterschap Vallei en Veluwe. Vera van Hooff werkt als communicatiemedewerker bij het Waterschap.

Informatiebord over het Hoornwerk en de Grebbelinie nabij de provinciale weg van Rhenen naar Wageningen. | Foto Waterschap Vallei en Veluwe

Dit deel van het Hoornwerk is al gerestaureerd. Langs de weg van Rhenen naar Wageningen is een coupure aangelegd, opgebouwd uit juten zakken gevuld met beton. | Foto Waterschap Vallei en Veluwe

Bijdrage Erfgoed Deal
Om de inpassing van het Hoornwerk binnen de versterking van de Grebbedijk te financieren, deed de provincie Utrecht een beroep op de Erfgoed Deal.
De aanvraag is ingediend mede namens Waterschap Vallei en Veluwe, het Utrechts Landschap (eigenaar van het Hoornwerk) en de gemeente Rhenen. De provincie Utrecht betaalt bijna 500.000 euro mee aan het herstel vanuit het Fonds Erfgoedparels en het programma Mooie en veilige dijken. Vanuit de Erfgoed Deal wordt dit aangevuld met een vergelijkbaar bedrag, tot in totaal 900.000 euro.

Wijk De Pas, tijdens de bouw rond begin jaren tachtig. | Uit fotoboek bewoonster Ria Hofland

'De wijkaanpak brengt buren met elkaar in gesprek'

Wijkaanpak De Pas, Winterswijk

'Door fysieke verandering creëren we sociale samenhang'

| Door **Kirsten van Trooijen**

In Winterswijk is een bloemkoolwijk uit de jaren tachtig toe aan een grote opknapbeurt. Om de wijk De Pas toekomstbestendig te maken betrekken de gemeente en de coöperatie de bewoners van de wijk bij de aanpak van dit jonge erfgoed. PvdA-wethouder Elvira Schepers is enthousiast over de aanpak: 'Door samenwerking tussen mensen en tussen beleidsvelden zorgen we voor vertrouwen.'

'Wonen in De Pas, waar zal ik beginnen?' Aan het woord is een glunderende wethouder Elvira Schepers. 'Wij zijn in 2002 naar de wijk verhuisd en hebben daar tot twee jaar geleden gewoond. Ik zeg vaak tegen mijn man: 'Als ons huidige huis in De Pas stond, waren we nooit weggegaan.' En zo voel ik dat ook echt. We hebben daar ontzettend fijn gewoond in een hele prettige buurt.'
De Pas in Winterswijk – gebouwd rond 1980 – is een typische bloemkoolwijk waarvan Nederland er honderden telt. Schepers: 'De wijk bestaat uit verschillende hofjes. Ik woonde zelf voorin de wijk en had daar mijn eigen buurtje waar we lief en leed mee deelden. 's Avonds na het eten speelden de kinderen buiten en zaten wij met andere ouders op de spoorbielzen rondom het groenplantsoen koffie te drinken. Iedereen kende elkaar en deuren zaten niet op slot. Ik vond wel eens een briefje op mijn keukentafel van de buurvrouw: "Wilde even koffiedrinken maar je was er niet." Oud en nieuw vierden we samen op straat en ook bij verjaardagen kwamen we bij elkaar over de vloer. Als wij een avondje uit gingen, brachten we de babyfoon bij de buren.'

Groen en water
De bloemkoolwijk is een exponent van het naoorlogse functionele bouwen, waarbij een gezonde leefomgeving en saamhorigheid de

Erfenis van de wederopbouw
Na de oorlog verrezen als antwoord op de woningnood overal in Nederland compleet nieuwe woonwijken. Om alle mensen van woningen te voorzien werden laagbouwwijken met hoogbouw afgewisseld. Vroeg in de jaren zeventig ontstond als reactie op de massawoningbouw een roep om wijken te ontwikkelen waarin de menselijke maat voorop stond. De tussen 1970 en 1985 gebouwde woonwijken lijken in hun ruimtelijke structuur op niets wat ervoor ooit was gebouwd en wat er in de periode er na zou worden gebouwd. Op een luchtfoto hebben ze de structuur van een bloemkool. Het zijn wijken met centrale toegangswegen die naar kleinere leefgebieden voeren. Verkeerswegen ontsluiten afgeronde buurtjes en monden daar uit in woonhofjes of woonerven. Voor kinderen ontstond daarmee een veilige speelplek zonder doorgaand verkeer – een reactie op de vele verkeerdoden in die tijd.
De nieuwe wijken moesten mensen trekken die niet in dorpen wilden wonen, maar ook niet midden in het centrum van een drukke stad. Hofjes, een ruimtelijke structuur en groenstroken zijn kenmerkend voor de wijk. De stedenbouwkundigen zijn in deze periode naar de achtergrond verdwenen en vooral landschapsarchitecten zetten hun stempel op deze nieuwe groene wijken. Wijken die we inmiddels zien als jong erfgoed.

nadruk kregen. Speeltuintjes liggen centraal in de wijk en de gebieden zijn meestal autoluw doordat er geen doorgaande verbindingen zijn. Veel groen en water moest het dorpse gevoel aanwakkeren, terwijl een stadshart op een steenworp afstand lag. De gedachte was dat in dit soort wijken menselijke contacten makkelijk tot ontplooiing konden komen. Met de mens als sociaal dier als uitgangspunt, zijn binnen twee decennia ongeveer 1,6 miljoen woningen in soortgelijke wijken gerealiseerd.

Sociale cohesie

Anno 2020 oogt De Pas sterk gedateerd. Niet alleen zijn de woningen toe aan een verduurzamingsslag, ook is het gebruik van de openbare ruimte enorm veranderd. In plaats van koffiedrinkende buurtbewoners bepalen auto's en afvalcontainers tegenwoordig het straatbeeld. Het kronkelige, smalle stratensysteem van De Pas is hier niet op ingericht. Het systeem van sociale controle, destijds de basis om de wijk levendig en veilig te houden, is er niet meer. De samenleving is individualistischer geworden, de buurtgemeenschap is minder hecht, mensen komen niet meer zo makkelijk bij elkaar over de vloer. Ook is de wijk niet bestand tegen klimaatveranderingen. Het regent vaker en harder en het water stroomt slecht weg.
Wijkaanpak De Pas moet een antwoord bieden op deze wijkproblemen en de wijk weer voor langere tijd aantrekkelijk maken. Volgens wethouder Schepers vraagt dat om een brede aanpak: 'De Pas is een redelijk versteende wijk met her en der wat groenplukjes. De wijk is opgezet als een groene wijk. Door de noodzaak van meer parkeerplaatsen en ruimte voor afvalcontainers, is veel groen verdwenen. Ook op het sociale vlak zijn er dingen veranderd. Door wisselingen van bewoners en individualisering is er minder binding met elkaar. Toch blijken bewoners wel de behoefte te voelen aan contact in de buurt. De wijkaanpak is een mooi middel om daarmee aan de slag te gaan. Door de wijkaanpak komen buren met elkaar in gesprek. We zien nu al dat daar mooie initiatieven uit voortvloeien.'

Verhaal van de wijk

Wijkaanpak De Pas gaat kortom niet alleen over de stenen, maar ook over het groen in de wijk en met name over sociale contacten en over prettig samenleven in de buurt. De oorspronkelijke visie om een stedenbouwkundige opzet te enten op de menselijke maat, krijgt nu een plek in het toekomstbestendig maken van De Pas.
De gemeente Winterswijk en woningcorporatie De Woonplaats nemen hierin het voortouw. Door samenwerking met de Erfgoed Deal is bij het project onderzoek mogelijk naar het inzetten van cultuur- en erfgoedwaarden van een bloemkoolwijk zoals De Pas bij de verduurzaming van de wijk, om deze gezond en toekomstbestendig te maken. De bewoners worden nadrukkelijk betrokken bij aanpassingen, verbeteringen en oplossingen in de wijk – zij weten immers het beste wat er leeft en waar behoefte aan is.
In deze aanpak worden thema's als duurzaamheid, klimaat, woonomgeving, cultureel erfgoed en sociale voorzieningen in samenhang aangepakt. Door samen met bewoners het verhaal van de wijk te maken, worden erfgoedwaarden benoemd en kunnen die richtinggevend zijn voor een duurzame toekomst voor dit jonge erfgoed.
Elvira Schepers: 'Ik vind de wijkaanpak een voorbeeld van een balans tussen sociale samenhang en fysieke leefomgeving. Door fysieke verandering creëer je soms sociale samenhang. De manier waarop er in de wijkaanpak samen wordt gewerkt met de bewoners aan een fijne en toekomstbestendige wijk, draagt daaraan bij. Als er vertrouwen is binnen de wijk, komt er iets los. Door samenwerking tussen mensen en beleidsvelden te stimuleren zorgen we voor dit vertrouwen.'

Bewustwording

Het project is een pilotproject voor zogeheten 'omgevingsgericht werken'. Daarbij speelt samenwerking met wijkbewoners en andere betrokken partijen een centrale rol. Met het oog op de komende invoering van de Omgevingswet wil de gemeente Winterswijk deze aanpak in het ambtelijk apparaat introduceren. Bij bewoners wil de gemeente intussen bewustwording creëren. Door samen te denken en te doen is wijkontwikkeling geen blauwdruk meer van de overheid maar een interactief proces waar bewoners een volwaardige rol in hebben.
Wethouder Schepers denkt dat de ervaringen met erfgoedinclusief werken in Winterswijk een voorbeeld kunnen zijn voor andere bloemkoolwijken: 'De kennis die we opdoen in deze pilot willen we delen met heel Nederland. Op de verschillende schaalniveaus hebben we geleerd hoe erfgoed de rode draad kan zijn in de wijkaanpak, en dat dragen we uit. Dit gaat van complexe strategieontwikkeling met experimenten tot structuurverandering en tot kleine praktische voorbeelden als een ansichtenkaartenactie en met een gids door je eigen wijk.'

Ambassadeurs

De erfgoed-inclusieve herinrichting van De Pas begint met het vastleggen van het 'verhaal van de wijk'. Dit gebeurt onder meer via specialistische inventarisaties, interviews met architecten die aan de wieg stonden van de wijk en verhalen van de eerste bewoners. Cultuurhistorische kwaliteit gaat niet alleen over onroerend erfgoed, maar over het gehele fysieke, ruimtelijke, én sociale domein en om de achterliggende denkbeelden.
Deze kennis wordt met alle betrokkenen gedeeld en vervolgens wordt samen met de wijkbewoners bepaald wat waardevol is. De uitkomst hiervan vormt de leidraad voor het ontwerpen van de nieuwe buitenruimte – en de aanpak van de opgaven duurzaamheid, klimaat en het zelforganiserend vermogen van de wijk. Dit intensieve participatieproces zorgt voor een groot draagvlak en levert ambassadeurs voor het 'post '65-verhaal'. De trots op hun wijk.
'Erfgoed, en dus storystelling, is de rode draad die alle disciplines aan elkaar verbindt' zegt Schepers. 'Het zorgt ervoor dat we dezelfde taal spreken. Deskundigen als sociaal werkers, landschapsarchitecten, civiele projectleiders, gebouwbeheerders – iedereen zit bij elkaar aan tafel.'

Kirsten van Trooijen is communicatieadviseur bij de gemeente Winterswijk.

Bloemkoolwijk De Pas in 2020. | Foto Esmee Dolphijn

Detail van een gemeenschappelijk bankje in de wijk De Pas 2020. | Foto Esmee Dolphijn

Samen met de bewoners worden erfgoedwaarden benoemd die richtinggevend zijn voor de aanpak van dit jonge erfgoed

| Door **Marianne Arts**

Stadspark Weert

Klimaatpark als eerbetoon aan roemrucht verleden

Weert is een van de droogste en warmste plekken van Nederland. Toch staan in de Midden-Limburgse gemeente ook regelmatig de straten blank. De gemeente probeert het tij te keren met een ambitieus beleid voor klimaatadaptatie. Speerpunt is de uitbreiding van een stadspark op de restanten van het kasteel van Graaf van Horne. Dit park biedt straks verkoeling aan de versteende binnenstad en ruimte om te recreëren.

Door het uitkopen en verplaatsen van een houthandel ontstaat er ruimte voor de vergroting van het stadspark. Het park ligt op een van de oudste locaties van Weert, naast de restanten van kasteellocatie De Nijenborgh, de zetel van Graaf van Horne. De uitbreiding kan worden gerealiseerd doordat de gemeente de locatie van een houthandel heeft aangekocht die was gevestigd op de voormalige voorburcht. De houthandel is verplaatst naar een bedrijventerrein. Door de uitbreiding neemt de oppervlakte van het stadspark toe van 1,6 naar 2,9 hectare.

Prominente plaats

In 2018 was het 450 jaar geleden dat Philips de Montmorency (Graaf van Horne) in Brussel werd onthoofd, samen met Lamoraal van Egmont. Dit betekende de aanzet tot de Tachtigjarige Oorlog. Tijdens het Van Hornejaar in 2018 stond Weert uitgebreid stil bij deze historische gebeurtenis. Zo kwam er een burgerinitiatief voor de oprichting van een ruiterstandbeeld van Graaf van Horne. Weert heeft de graaf de afgelopen jaren stevig omarmd en positioneert zich als 'de stad van Graaf van Horne'. Het ontwerp van het nieuwe stadspark refereert sterk aan de kasteelgeschiedenis van deze plek. Het ruiterstandbeeld van de graaf krijgt een prominente plaats in het nieuwe park.
In het plan is niet alleen het zichtbaar maken van de historie maar ook klimaatadaptatie een belangrijk speerpunt. Hittestress en droogte worden een steeds groter probleem in Weert, dat op een hoge dekzandrug ligt en waar het warmer en droger is dan gemiddeld in Nederland. Bovendien speelt het plan in op de vergrijzing van de bevolking van Weert. In de directe omgeving van het park wonen veel oudere en vaak kwetsbare mensen, die in het park een welkome plek voor een ommetje vinden.

Om de stad leefbaar te houden moet er geïnvesteerd worden in plekken die verkoeling bieden en water kunnen opvangen. Het vergrote stadspark zorgt voor meer water, grotere biodiversiteit, uitbreiding van natuurlijke oevers en groen in het versteende centrum van Weert. Een diversiteit aan bomen maakt het park in de toekomst minder kwetsbaar voor droogte. Met dit project investeert de gemeente in de gezondheid van haar inwoners.

Klooster en verzorgingshuis

De gemeente gaf bureau Nohnik de opdracht voor het uitbreidingsplan. Het bureau werkte daarvoor samen met het lokale oudheidkundig genootschap De Aldenborgh en met Stichting Ruiterstandbeeld Philips de Montmorency. Cultuurhistorie is belangrijk omdat de locatie aan het ontstaan van Weert ten grondslag ligt.
Diverse elementen maken de geschiedenis zichtbaar. Zo verbeeldt een groene haag de muren die destijds de voorburcht omheinden. Het water van de stadsgracht – op dit moment ondergronds onder een parkeerplaats – wordt opengemaakt en daarmee weer zichtbaar. Aan de andere zijde staat dit water in verbinding met de nog oudere Aldenborgh, tegenwoordig een klooster en verzorgingshuis. Ook deze waterloop wordt weer aan de oppervlakte gebracht.
Water speelt een belangrijke rol in de geschiedenis van Weert. In de dertiende eeuw werd vanuit België de twaalf kilometer lange Weerterbeek gegraven om water aan te voeren voor de stads- en kasteelgracht. Het werd een belangrijke economische ader voor de stad die daarmee uitgroeide tot vestingstad op een kruispunt van historische handelsroutes – van 's-Hertogenbosch naar Maaseik en van Keulen naar Antwerpen. Deze route loopt langs de rijksmonumenten Aldenborgh, Nijenborgh, Martinuskerk en het middeleeuwse stadhuis, thans museum. Het stadspark wordt een stapsteen in dit lint.

De ontmanteling van de voormalige houthandel Scheijmans in Weert was in februari 2020 in volle gang. | Foto Jeroen Kuit

In 2018 kreeg de in 1568 onthoofde Graaf van Horne een bronzen ruiterstandbeeld na een burgerinitiatief. Het beeld van kunstenaar Jos Dirix krijgt een plek in het nieuwe stadspark. | Foto Stichting Ruiterstandbeeld Philips de Montmorency

Archeologische rijkdom

Het stadspark wordt een mooi gebied om in te wandelen, voor sport en spel, elkaar simpelweg te ontmoeten en om verkoeling te zoeken voor alle inwoners en bezoekers van Weert. De routes worden versterkt doordat er meer toegangen komen. De betekenis en waarde van het stadspark wordt vergroot door samenwerkingen met de Stichting Stadsgidsen, die een Van Hornewandeling heeft ontwikkeld, met de jaarlijkse landelijke Open Monumentendagen en de Nationale Archeologiedagen, met Ku&Cu (kunst- en cultuureducatie) vanuit het RICK (regionaal instituut voor cultuur en kunst) met educatieve programma's voor basisscholen en voortgezet onderwijs.
De archeologische rijkdom van het park maakt het aantrekkelijk voor bezoekers. In het stadspark ligt nu al een archeologisch speerpunt als onderdeel van de provinciale Archeo Route. Via een QR-code vinden bezoekers een website met informatie over de geschiedenis. Het gehele park – buiten de gedeelten die al rijksmonumentaal zijn – is inmiddels als gemeentelijk monument aangewezen.

Veel zwaar verkeer

Cruciaal voor het plan was de aankoop van de locatie door de gemeente. Daarmee maakte Weert een eind aan de onwenselijke situatie van een houthandel midden in de stad op een historische locatie, waar bovendien het vele zware verkeer voor onveilige situaties zorgde voor de vele scholieren die de houthandel passeren.
Deze stap van de gemeente is in lijn met een eerdere beslissing van de gemeenteraad om geen nieuwe bebouwing in het stadspark toe te staan. Dat volgde op plannen variërend van de bouw van een appartementencomplex tot een nieuw stadhuis. Daarnaast is het uitplaatsen van milieuhinderlijke bedrijven uit woonomgevingen gemeentelijk beleid.
En het mes snijdt aan twee kanten: terwijl de inwoners van Weert weer de beschikking krijgen over een van de historisch gezien belangrijkste plekken van de stad, krijgt de houthandel op de nieuwe locatie de ontwikkelruimte die op de huidige locatie niet mogelijk was.

Historisch groen

Het project is een voorbeeld van hoe fysieke maatregelen om droogte en hittestress in de stad tegen te gaan kunnen samengaan met een ruimtelijke kwaliteitsimpuls waarbij erfgoed een centrale plek inneemt. Financiële steun vanuit de Erfgoed Deal heeft vooral de hoge kwaliteit van de ingrepen in de cultuurhistorische elementen mogelijk gemaakt. Nu is het bijvoorbeeld mogelijk om de resultaten en vondsten van de archeologische opgravingen die nog zullen volgen, te laten terugkomen in het ontwerp, extra ruimte voor waterberging te creëren en historisch groen toe te voegen.
Door de combinatie van park en cultuurhistorie wordt de bewustwording van het belang van erfgoed op een natuurlijke wijze gestimuleerd. De provincie Limburg onderkent eveneens de bovenregionale uitstraling van dit project en geeft financiële steunt aan de ambities van het stadsbestuur om deze historisch belangrijke plek terug te geven aan de bewoners van Weert. Het is mooi om te zien dat de bijdrage van de Erfgoed Deal ervoor zorgt dat andere partijen ook extra in het gebied gaan investeren.

Marianne Arts werkt als adviseur bij de afdeling Ruimte & Economie van de gemeente Weert.

Amsterdam Wetlands

Klimaatplan voor landschap van internationale allure

Het gebied Laag Holland boven Amsterdam is een landschappelijke parel met grote historische waarden. Tegelijkertijd kampt het gebied met tal van opgaven, zoals dijkversterking, bodemdaling, recreatieve druk en de noodzaak van natuurherstel. Terreinbeheerders en het recreatieschap willen 12.000 hectare veenweidegebied duurzaam inrichten en beheren voor natuur- en erfgoedwaarden.

Waterland, beleefbaar landschap. | Foto Marjolein den Hartog, KISSMYARTS

| Door **Vera Geelen** en **Saline Verhoeven**

Amsterdam Wetlands beoogt oude waarden een plek te geven in de leefomgeving van de toekomst

Waterland-Oost bij Uitdam. | Foto Marjolein den Hartog, KISSMYARTS

Historische verkavelingspatronen, beschermde dorpsgezichten en sporen van oude dijkdoorbraken langs de Zuiderzee: samen vertellen ze het verhaal van de ontginningsgeschiedenis van het laagveenlandschap ten noorden van Amsterdam, genaamd Laag Holland – een icoon van het oer-Hollandse landelijk gebied. De openheid, de veenpakketten, historische kavelpatronen, de variëteit aan gebruik en ondernemerschap op veenpolders en op droogmakerijen bieden een ongekende kwaliteit, op nationaal en internationaal niveau.
Het gebied kent cultuurhistorisch waardevolle elementen als de Beemsterpolder en de Stelling van Amsterdam, beide Unesco-werelderfgoed.
Er liggen verschillende natuurgebieden met Europese bescherming. Dit waardevolle landschap ligt te midden van het sterk verstedelijkte gebied van de metropoolregio Amsterdam en Alkmaar – waar de komende jaren het aantal inwoners en bezoekers flink blijft groeien.

Natuurgebied
Om in Laag Holland landschap en natuur te beschermen en te verbeteren hebben Natuurmonumenten, Landschap Noord-Holland, Recreatie Noord-Holland en Staatsbosbeheer in 2018 een perspectief opgesteld voor de lange termijn, onder de noemer Amsterdam Wetlands.
Het gaat om in totaal 12.000 hectare versnipperd natuurgebied die in handen zijn van verschillende terreinbeheerders. Door te lage waterpeilen daalt de veenbodem. Bestaande voorzieningen zijn te weinig gericht op aanvoer van gebiedseigen water. Door beter afgestemd water- en natuurbeheer en slimme recreatiemogelijkheden maken straks van Amsterdam Wetlands één groot aaneengesloten en aantrekkelijk natuurgebied met meer biodiversiteit, landschappelijke diversiteit en cultuurhistorische beleving en recreatiemogelijkheden. Het gebied wordt daarmee een stuk klimaatbestendiger, kan een grote hoeveelheid CO_2 opslaan en tegelijkertijd zal de bodemdaling afnemen of zelf tot staan worden gebracht. Wellicht groeit er straks weer veen. En, ten slotte, binnen dit duurzame ecologische en economische perspectief blijft er ruimte voor het produceren van gezonde voeding en typische streekproducten.

Bijdragen aan uitvoering
In het toekomstperspectief zijn twee koersen voor 2050 benoemd: ‘groeiend veen’, gebied waar wordt ingezet op het stoppen van de bodemdaling door veengroei, en ‘historisch veen’, cultuurhistorisch waardevolle veenweidelandschappen vol vogels. Amsterdam Wetlands beoogt oude waarden een plek te geven in de leefomgeving van de toekomst. Hiervoor wordt in het project in het kader van de Erfgoed Deal een nieuwe methodiek ontwikkeld, die gebaseerd is op de aanpak die Staatsbosbeheer al eerder toegepaste in Waterland-Oost, een deelplan van Amsterdam Wetlands in opdracht van de provincie Noord-Holland. De Erfgoed Deal draagt bij aan de uitvoering van Waterland-Oost, om daar lessen te leren die voor het hele gebied van belang zijn.
In Waterland-Oost stond Staatsbosbeheer voor de opgave de natuurkwaliteiten te verbeteren vanuit een integrale benadering – met name om de bodemdaling tegen te gaan en de biodiversiteit te vergroten.
Het gebied ligt pal ten noorden van Amsterdam tot aan Monnickendam en grenst aan het Markermeer. Staatsbosbeheer werkte de koers uit voor ‘historisch veen’. In deze koers is het behoud en de ontwikkeling van het open cultuurhistorisch waardevolle landschap het uitgangspunt. Naar verwachting zal er ook op langere termijn een vorm van landbouw in het gebied blijven. Het landschapsbeeld van het typische Hollandse landschap met koeien in de wei is immers door zijn eeuwenlange ontginningsgeschiedenis gevormd.

Uitvoerige analyses
De provincie Noord-Holland vroeg Staatsbosbeheer om een ambitieplan voor zijn terreinen te maken voor de periode tot 2030. Voldoende water van goede kwaliteit is een basisconditie voor biodiverse natuur maar ook voor de landbouw en andere functies. Drie bureaus – Smartland, Bui-Te-Gewoon en Witteveen en Bos – werden betrokken om uitvoerige analyses van bodem, water, flora en fauna, en van recreatieve en landschappelijke waarden te maken. Dat leverde kaarten van het gebied op, gecombineerd met praktische beheerkennis over weidevogels en

Uitvoering van natuurplannen maakt tevens oude verkavelingsstructuren en dijklinten weer zichtbaar

landschap en een ecohydrologische onderbouwing van het gebiedswater. Deze inzichten zijn gedeeld in verschillende expertateliers waar zo'n 30 betrokken organisaties en in totaal 140 mensen aanwezig waren. Hierdoor ontstond meer duidelijkheid waar en op welke manier verschillende opgaven kunnen worden gekoppeld.

Inrichting en borden

Het resultaat van deze fase was Perspectief Waterland-Oost, waarin een toekomstbeeld wordt geschetst voor het versterken van natuur en landschap, dat ook recreatief beter beleefbaar is. Zo worden met de uitvoering van natuurplannen tevens oude verkavelingsstructuren en dijklinten weer zichtbaar en wordt het verhaal van het landschap op meerdere plekken verteld door specifieke inrichting en borden. Ook de provincie, gemeenten, het waterschap, Rijkswaterstaat, de Agrarische Natuurvereniging Waterland en Dijken en andere belangenorganisaties droegen bij aan de discussie over een meer duurzame inrichting van het gebied.
De precieze maatregelen om de natuur te versterken verschillen per deelgebied. Programma's als Ambitieprogramma Ruimtelijke Kwaliteit Markermeerdijken en Programmatische Aanpak Grote Wateren dragen bij aan de doelstellingen van het Perspectief.

Landschappelijke samenhang

Het Perspectief is geen ontwerp en ook geen breed gedragen gebiedsproces maar een langetermijnperspectief op hoe de terreinen van Staatsbosbeheer kunnen bijdragen aan diverse doelen in het landelijk gebied.
Hieruit volgt een benadering vanuit vier landschappelijk samenhangende eenheden: de weidevogelkerngebieden (met naast de grutto, de kievit het liefst de kemphaan in grote getalen weer terug), de natte structuur van de oude veenstroom de Dieën (met ruimte voor riet en bloemrijke hooilanden), de buitendijkse gebieden (met visplaatsen) en de stadsentree (een aantrekkelijke overgangszone naar de stad). Om de landschappelijke samenhang in beeld te brengen zijn ook initiatieven van andere partijen meegenomen, zoals van Natuurmonumenten in Polder IJdoorn en van een particulier die een waar weidevogelparadijs maakt. Deze en andere plannen zijn opgenomen in het gezamenlijke Perspectief. Het zijn nog geen ontwerpen maar ze vormen de opmaat voor inrichtingsplannen die worden opgesteld in overleg met direct betrokkenen en met maatregelen op het gebied van bodemdaling, soortenbeleid en versterking van cultuurhistorische waarden.

Opschalen

Voor de komende acht jaar is 9,2 miljoen euro nodig voor Waterland-Oost, voor verbetering van de terreinen gecombineerd met landschapsherstel en het versterken van de recreatieve beleving. Voor een deel van de financiering wendde Staatsbosbeheer zich tot de Erfgoed Deal. Met die bijdrage is het de bedoeling nu deze ontwerpende benadering op te schalen naar een groter gebied binnen Amsterdam Wetlands. Hiervoor werkt Staatsbosbeheer samen met Natuurmonumenten, Landschap Noord-Holland en Recreatie Noord-Holland. Binnenkort wordt gestart met de uitvoering van de plannen in Waterland-Oost in samenwerking met de provincie Noord-Holland en andere omgevingspartners. Die samenwerking is een bijzondere meerwaarde van het project. Door elkaar op ideeën te brengen en samen dingen te organiseren komt integraal werken binnen handbereik, net als het doel om bij klimaatplannen de verschillen in ontstaansgeschiedenis zichtbaar te maken. Zo wordt cultuurhistorie weer levend en het landschap aantrekkelijker.

Vera Geelen is projectleider veenlandschappen bij Staatsbosbeheer. Saline Verhoeven is programmamanager Amsterdam Wetlands, bij Landschap Noord-Holland.

Amsterdam Wetlands met op de voorgrond Oostzaan, daarachter natuur- en recreatiegebied Het Twiske en natuurgebied Ilperveld. | Foto Jan Tuijp

| Door **Werner Weijkamp** en **Joanne te Winkel**

Een nieuwe tijd! Wederopbouw in de Achterhoek

De wederopbouwwijk op de toekomst voorbereiden

Elf gemeenten in de Achterhoek werken samen met woningcorporaties, bedrijven, scholen en historische en culturele instellingen aan onder meer verduurzaming van de regio en het opknappen en vergroenen van wederopbouwwijken. Het erfgoed uit de wederopbouw-periode dient daarbij als inspiratie. Het project draagt tevens bij aan het werken volgens de nieuwe Omgevingswet in de Achterhoekse gemeenten.

Het project 'Een nieuwe tijd! Wederopbouw in de Achterhoek' is ontstaan uit een bestaand samenwerkingsverband op het gebied van erfgoed van elf gemeenten in de Achterhoek. In 2018 ontstaat het idee om vanuit erfgoed een brug te slaan naar de opgaven van nu. Opgaven waar deze gemeenten zich op dat moment mee bezig houden spelen namelijk vooral in het erfgoed uit de wederopbouwperiode.
De aanpak daarvan verloopt aanvankelijk moeizaam. Zo is er weinig draagvlak voor investeren in de naoorlogse gebouwde omgeving. Architectuur uit de wederopbouw wordt over het algemeen niet erg gewaardeerd. Intussen staat de leefbaarheid in de wijken onder druk omdat de oorspronkelijke kwaliteiten van sociale samenhang, groen, licht, lucht en ruimte niet meer zichtbaar zijn. De noodzaak van een wijkaanpak raakt ook aan een andere opgave: verduurzaming. De gebouwde omgeving uit de wederopbouwperiode is na meer dan een halve eeuw toe aan een duurzame opknapbeurt. Omdat een derde van de woningvoorraad uit de jaren 1940-1965 stamt, vragen met name energietransitie en klimaatadaptatie met voorrang om aandacht.
De opgaven in de naoorlogse wijken moeten integraal worden aangepakt, zoals de Omgevingswet dat voorschrijft. De invoering hiervan vraagt om verandering van de gangbare werkwijze op het gemeentehuis. Veel wederopbouwwijken in de Achterhoek stonden bijvoorbeeld al op de lijst om aangepakt te worden en allerlei beleidsambtenaren waren daarbij betrokken, maar het was niet vanzelfsprekend dat het beleidsveld erfgoed ook betrokken was bij verduurzaming en wijkaanpak van de wederopbouwwijk.

Draagvlak en begrip

De gemeenten schakelden het Gelders Genootschap in om een project te starten waarbij het erfgoed geen doel op zich is, maar een middel om meerdere doelen te bereiken: integrale samenwerking binnen de Omgevingswet, het kweken van draagvlak en begrip, ontwikkelen van een wijkaanpak en vormgeven aan duurzaamheid. Het Gelders Genootschap ontwikkelde het project Een nieuwe tijd! Wederopbouw voor de Achterhoek. Het project legt verbindingen tussen de opgaven toen en nu, tussen gemeenten en corporaties, tussen klimaatgoeroe en erfgoedliefhebber en tussen inwoner en bestuurder. Aan de hand van het verhaal van de wederopbouwperiode in de Achterhoek worden bewoners en partijen geïnformeerd en wordt betrokkenheid gecreëerd. Bewoners en bestuurders worden vervolgens gestimuleerd zelf aan de slag gaan met de huidige opgaven. Ter illustratie is er een parallel te leggen tussen de huidige energietransitie en die uit de jaren vijftig – destijds gingen we over op het gasnet, nu moeten we juist van het gas af.

Achterhoekse verhalen

Naast allerlei afzonderlijke projecten bestaat Een nieuwe tijd! uit het opzetten van een structuur waarin kennis en ervaring worden uitgewisseld. Niet alleen het beleidsveld erfgoed van de diverse gemeenten wordt in deze kennisstructuur betrokken, maar bijvoorbeeld ook ruimtelijke ordening, en duurzaamheid. De gemeenten organiseren hiervoor kennisdagen waarop onder meer actuele casussen worden besproken met collega's uit de deelnemende gemeenten. Zo wordt er gewerkt aan het doel 'Omgevingswet'.
Voor het doel 'draagvlak en begrip' zijn er twee deelprojecten opgezet: Canon van de wederopbouw en Ruwe Diamanten. Voor de Canon hebben vrijwilligers in de hele Achterhoek verhalen opgehaald die schrijfster Annegreet van Bergen verwerkt. Deze Canon verschijnt dit najaar. Ruwe Diamanten is een verkiezing waarbij inwoners en bestuurders de mooiste wederopbouwarchitectuur in de regio en hun woonplaats selecteren. De bedoeling is om hiermee op een laagdrempelige manier bij meerdere doelgroepen meer begrip te kweken voor de eigen leefomgeving.

Oorspronkelijke groenstructuur

De doelen 'wijkaanpak' en 'duurzaamheid' hebben een sterke onderlinge samenhang. Deze komen tot uiting in drie deelprojecten. Zo verschijnt dit najaar het magazine Lessen uit de wederopbouw. Hierin staan de projecten en de wijkaanpak van verschillende corporaties en gemeenten in de Achterhoek centraal. Tevens is er een link tussen het verleden en het heden: wat kunnen wij nu met de kwaliteiten van toen? Zo heeft in de aanloop naar dit magazine een corporatie besloten om wel te slopen, maar bij nieuwbouw de oorspronkelijke stedenbouwkundige structuur te handhaven. Het magazine biedt inspiratie voor het andere deelproject: Groen en de wederopbouwwijk. In dit deelproject gaat een ontwerpteam samen met de gemeente, corporatie en bewoners van een wijk aan de slag om op basis van de oorspronkelijke groenstructuur, de wijk mooier, groener en klimaatadaptief te maken.
Alle deelprojecten komen samen in de 'SRV-wagen'. In dit rijdende platform zullen niet alleen de resultaten van de deelprojecten te zien zijn, maar wordt samengewerkt met allerlei partijen in de Achterhoek. Bewoners en bestuurders kunnen bij de wagen met elkaar in gesprek en leren hoe zij hun huis kunnen verduurzamen. Doordat de SRV-wagen overal kan komen verbindt deze de hele Achterhoek: doelgroepen, deelprojecten, verleden, heden en toekomst en elf gemeenten.

Bestaand overleg

Hoewel het met Een nieuwe tijd! gelukt is om met het thema wederopbouw een aantal bredere en actuele thema's onder de aandacht te brengen en inwoners en bestuurders hierbij te betrekken, is het nu zaak om deze samenwerking en integrale aanpak vast te houden. De regionale samenwerking die er al was en nu door het project uitgebreid wordt, biedt daarvoor een sterke basis.
Door gebruik te maken van bestaande structuren zoals de Regiodeal, het Cultuur- en Erfgoedpact, de Achterhoekse Groene Energiemaatschappij (Agem), de plaatselijke comités van Open Monumentendag en een beroep te doen op de gedeelde Achterhoekse identiteit, kunnen er tevens nieuwe verbindingen gelegd worden. Het is daarbij belangrijk dat alle al deelnemende partijen aangehaakt blijven. Dit vraagt om een intensieve begeleiding, het liefst door een externe partij die voldoende afstand heeft tot de gebruikelijke structuren en werkzaamheden.

Methodiek

Rond de projecten zal er in samenwerking met de Erfgoed Deal een methodiek worden ontwikkeld voor het opzetten van een participatieproces voor vergelijkbare projecten in woonwijken uit de wederopbouwperiode. Zo'n methodiek kan andere gemeenten of regio's helpen die net als de Achterhoek voor de opgave van een integrale wijkaanpak staan waarbij draagvlak, participatie en duurzaamheid van belang zijn. Want met de opgave van de energietransitie bouwen we nu, net als tijdens de wederopbouw, samen aan een nieuwe tijd.

Werner Weijkamp en Joanne te Winkel zijn beiden werkzaam als adviseur erfgoed bij het Gelders Genootschap en vormen samen het programmabureau van 'Een nieuwe tijd! Wederopbouw in de Achterhoek'.

De Julianawijk in Didam is een typische wederopbouwwijk waar de corporatie de woningen heeft verduurzaamd. | Foto Joanne te Winkel

Bijzondere architectuur uit de wederopbouwperiode in Doesburg. Deze appartementen werden gebouwd in opdracht van een blikfabriek uit Amsterdam die in de hanzestad uitbreidde. | Foto Marleen Hoftijzer

| Door **Ellen Meijer**

Zitterd Climate Proof, Sittard

‘Het is hier logisch om erfgoed en klimaatadaptatie te combineren’

Sittard kent een rijke historie als vestingplaats, met schootsvelden, grachten en wallen. Tegelijkertijd kampt de stad zowel met droogte als met wateroverlast. Hoe verenig je behoud van erfgoed met opgaven voor de toekomst, zoals klimaatadaptatie? Guy Limpens, voormalig projectleider van het project Zitterd Climate Proof vertelt hoe Sittard beide opgaven samen aanpakt.

Water is onlosmakelijk verbonden met Sittard. Dwars door de stad loopt de Geleenbeek, een oude rivier die deels overkluisd is met straten. Dat water kan als een vriend verkoeling brengen, maar ook een geduchte vijand zijn bij extreme neerslag. De geboorte van project Zitterd Climate Proof vloeit voort uit de hitte en droogte waar de stad de afgelopen jaren mee te maken kreeg, en uit de regelmatig voorkomende overstromingen, vertelt Guy Limpens, landschapsarchitect en tot voor kort de projectleider. Tot zijn pensionering in juni hield hij zich als senior beleidsadviseur Stedelijke Ontwikkeling bij de gemeente Sittard-Geleen bezig met de herinrichting van de stad en omliggend gebied. ‘Sittard ligt aan de voet van heuvelland, dus als het daar begint te gieten, krijgen wij de volle laag. De beek heeft een capaciteit van 23 kubieke meter per seconde, die moet omhoog naar 35 tot 50 kubieke meter per seconde.’

Schaal en maat

Zitterd Climate Proof biedt uitkomst voor de hitte- en waterproblemen: het stadspark wordt geschikt gemaakt voor waterberging en verkoeling, en de Geleenbeek krijgt ruimere oevers om de doorstroom te bevorderen. Wat het project volgens Limpens bijzonder maakt, is de aandacht voor erfgoed: ‘Veel mensen denken dan aan gebouwen restaureren. Maar erfgoed is ook een manier om schaal en maat terug te brengen in de stad. Daardoor verbetert het leefklimaat en dat dient verschillende doelen – denk aan het tegengaan van bevolkingskrimp, een prettigere woon- en werkomgeving, en ja, ook opgaven voor de toekomst, zoals klimaatadaptatie. Als je kijkt naar deze stad vanuit de historische context en de ecologische, waterbouwkundige waarden, is het logisch om erfgoed en klimaatadaptatie te combineren.’
Sittard zet overigens al bijna twintig jaar in op het versterken van cultuurhistorische en ecologische waarden. Limpens: ‘We hadden een landschapsproject, Corio Glana, en een erfgoedproject, Sittard ReviSited. In 2015 kwam daar het thema klimaatadaptatie bij, toen waterberging urgent werd. Als je aan al die dingen tegelijk kunt werken met verschillende disciplines, vallen schotten tussen beleidsterreinen weg en ontstaat een synergie die je met afzonderlijke projecten nooit zou bereiken. Zitterd Climate Proof brengt plannen samen en dat levert zowel een klimaatbestendig beeksysteem op als een leefbare binnenstad.’

Ontkluizen

Voor het totale project is achttien miljoen euro nodig. Alleen al het verbeteren van de waterafvoer in de beek tussen de Agricolastraat en de voorstad kost vier tot vijf miljoen. Daar draagt de Erfgoed Deal 700.000 euro aan bij. Zonder dat geld was er ook aan de beek gewerkt, benadrukt Limpens, ‘maar dan was het bij watermaatregelen gebleven.

De Molenbeek. | Foto Gemeente Sittard-Geleen

Natuurherstelwerkzaamheden aan de oevers van de Geleenbeek. | Gemeente Sittard-Geleen

‘Van de investering in het park profiteren zowel de stad als zijn inwoners’

Met de extra bijdrage kunnen we de beek deels ontkluizen en het deel dat al open is grotere, natuurlijke oevers geven. Met fraaie bruggen maken we de beek ook meer beleefbaar. Die aandacht voor erfgoed heeft veel mensen enthousiast gemaakt.’
Voor de renovatie van het stadspark – een rijksmonument – komt 300.000 beschikbaar via de Erfgoed Deal. Dit project was gestagneerd, door de extra bijdrage is het weer vlot getrokken. Het geld gaat vooral naar herstel van paden en beplanting. Limpens: ‘Die zijn op, terwijl het park intensief wordt gebruikt. Je merkt dat het park voor Sittarders steeds meer the place to be wordt. Het voegt duidelijk waarde toe aan de omgeving, dat zie je terug in de prijzen van omliggende woningen. Met de investering krijgt het park een kwaliteitsimpuls waar zowel de stad als zijn inwoners van profiteren.’
In datzelfde licht wijst hij op het Bisschoppelijk College aan de Parklaan. Dit monument stond een tiental jaren leeg, er werd zelfs gepraat over sloop. ‘Door het bekenverhaal zijn de plannen doorgezet om er een hotel van te maken. Beleggers gaan anders investeren als een project in de stad nieuwe waarden creëert’, merkte Limpens, ‘het een leidt dan tot het ander.’

Vijf voor twaalf

Limpens kwam bij toeval op het spoor van de Erfgoed Deal. Hij hoorde een medewerker van de provincie vertellen dat er iets zou gebeuren op het gebied van erfgoed. Vervolgens sprak hij bij Stadswerk – een landelijke belangenvereniging voor stedelijke ontwikkelingen en openbare ruimte – een medebestuurslid die er meer over wist. ‘Zo belandde ik op de website van de Erfgoed Deal en ontdekte dat de eerste ronde bijna ging sluiten. Ik diende direct een aanvraag in en mocht pitchen. Het was vijf voor twaalf, maar omdat de plannen al klaarlagen, was het een kwestie van doelen, technische gegevens en beelden samenvoegen tot één geheel en koppelen aan de thema’s van de Erfgoed Deal.’ Dankzij het uitgebreide voorwerk liep het traject vlot. Limpens: ‘In november 2019 zijn we gestart en het concretiseren van de plannen is inmiddels in volle gang.’ Hij noemt als voorbeeld de faunatoets die nodig is voor het ontkluizen van de beek: ‘Bij zo’n project kunnen bijzondere diersoorten in het gedrang raken. Die faunatoets hadden we al, dus we weten dat er een zwarte vleermuis in de onderkluizing huist en hoe we dat kunnen oplossen.’

Minstens zo aantrekkelijk

Door erfgoed mee te nemen bij de herinrichting van de stad en de watermaatregelen wordt het in Sittard prettiger wonen, werken en recreëren, daarvan is Guy Limpens overtuigd: ‘De afgelopen decennia zijn belangrijke waarden verwaarloosd, die maken we weer herkenbaar. Veel mensen bezoeken op vakantie oude steden. Door historie en intimiteit terug te brengen in Sittard laten we zien dat onze steden minstens zo aantrekkelijk zijn. Dat trekt bezoekers en hopelijk vertrekken daardoor ook minder jongeren van hier.’
Het liefst ziet Limpens dat anderen ook gebruikmaken van de kans om erfgoed in te zetten bij ruimtelijke inrichtingsopgaven. Er staat een themabijeenkomst gepland samen met Stadswerk om het verhaal over Zitterd Climate Proof te delen. De definitiefase van het project is intussen aanbesteed en gegund. In de tweede helft van 2020 wordt het ontwerp definitief en bestekklaar gemaakt, volgt de technische doorrekening en kunnen inwoners hun inbreng geven volgens uitgestippeld omgevingsmanagement. Naar verwachting start uiterlijk begin 2021 de uitvoering. Voor de renovatie van het stadspark zoekt de gemeente nog naar cofinanciering. Guy Limpens volgt het project nu als geïnteresseerde burger: ‘Ik woon aan de Geleenbeek, dus dat kan van heel dichtbij.’

Ellen Meijer is zelfstandig tekstschrijver, (eind)redacteur en uitgever.

| Door **Vincent Grond** en **Klaas van der Veen**

Vondst – Natuurlijk systeem en erfgoed geven samen richting aan integrale gebiedsprocessen

Kijken naar de toekomst door de bril van toen

Vondst is gericht op het beter benutten van erfgoed in duurzame gebiedsontwikkeling. Bij de aanpak ligt de focus van erfgoed niet op objecten, maar op de manier waarop mensen in vroeger tijden het natuurlijke systeem gebruikten en aanpasten voor hun ruimtelijke projecten – zoals de aanleg van steden en dorpen, infrastructuur, landbouw en ontwatering. Erfgoed Deal ondersteunt drie provincies die Vondst komend jaar in de praktijk uittesten.

De schaapskudde houdt de heidevelden rond Orvelte in stand. | Foto Hans Dekker

Erfgoed is nauw verbonden met het natuurlijke systeem van bodem, water en groen. De bewoners van de Nederlandse delta bouwden er hun huis, weidden het vee, oogstten het gewas, verplaatsten goederen en mensen over water en leidden het water om de stad heen om zich tegen vijanden te verdedigen. Overal om ons heen zien we daar de weerslag van in het landschap – denk aan nederzettings- en verkavelingspatronen, historische gebouwen, parken, dijken, gemalen. Dat noemen we cultuurhistorie.

Vanaf de industriële revolutie veranderden stoomenergie en nieuwe uitvindingen ervoor deze 'natuurlijke' relatie tussen de bewoners en het landschap. Steeds meer raakten stedelijke ontwikkelingen en het landschap ontkoppeld. De aanleg van wijken in uiterwaarden en op veengebieden bijvoorbeeld was alleen mogelijk tegen hoge kosten voor realisatie en beheer. Doordat de inrichting van het landschap steeds verder is losgeraakt van het natuurlijk systeem neemt de kwetsbaarheid voor klimaateffecten toe. Door de bril van toen: wie bouwt er nu een huis buitendijks of een woonwijk die onder het niveau van de zeespiegel ligt of in een broekgebied? Die bril van toen wordt nu weer steeds relevanter. Een betere aansluiting van de ruimtelijke inrichting op het natuurlijk systeem verlaagt de risico's en draagt tegelijk bij aan het versterken van de ruimtelijke identiteit en kwaliteit.

Opgaven verbinden

Erfgoed getuigt van de manier waarop mensen sinds historische tijden met het natuurlijke systeem zijn omgegaan. Daar kunnen we van leren als inspiratie en als bron van kennis en ervaring. Veel natuurlijke systemen in Nederland zijn immers verstoord. Erfgoed helpt bij het maken van plannen voor herstel en verbetering, en de Vondst-aanpak is ontwikkeld om dat te ondersteunen.

Vondst maakt gebruik van AlliantieBenadering (AB), een ruimtelijke systeemaanpak die uit de praktijk voortkomt, en kennis en ervaringen uit stedelijke en landelijke projecten van de afgelopen 20 jaar bundelt. Belangrijkste hulpmiddel van de AB zijn stadsgeneses, dat zijn 3D-visualisaties van de relatie van steden met hun ondergrond. De AlliantieBenadering positioneert het natuurlijke systeem als basis en het sociale systeem als belangrijkste aanjager van ontwikkelingen op het gebied van bebouwing en infrastructuur.

De benadering onderscheidt zich verder door procesaanpak, gevisualiseerd in het 'AB-regiebord'. Bij belangrijke ruimtelijke ontwikkelingen en beleid zijn altijd veel partijen betrokken, waardoor weinig mensen overzicht hebben en het vaak voortkomt dat projecten niet op elkaar aansluiten of elkaar zelfs dwarsbomen. Het regiebord is een hulpmiddel om het totaal te blijven overzien en slimme combinaties te maken. Het bord biedt een procesoverzicht in één schema.

Het regieborg helpt om zicht te krijgen op het verloop van het planproces: verdeling van aspecten en thema's over deeldomeinen en allianties; duidelijkheid over planniveau (strategisch, tactisch of operationeel); type proces (lineair of cyclisch en hun raakvlakken); en processtappen aan de hand van zes 'logische' vragen, zoals de bestuurlijke keuze voor het type planproces.

De inhoudelijke focus ligt mede op het herstel van het natuurlijke systeem, waarin erfgoed leidend is en zodoende een werksessie over dit thema. Aan de hand van de al eerder gemaakte dorpsgenese werd duidelijk dat de uitbreidingen vanaf 1900 in grote lijnen van het landschap zijn losgekoppeld, en dat allerlei historische verbindingen zijn afgesneden door snelwegen, de spoorlijn en bebouwing. De natuurlijke zonering van bodemsoorten geeft heldere handvatten voor onder andere begrip en versterking van de eenheid van landgoederen, voor de infiltratie van regenwater en voor de aanleg van nieuwe groenzones.

Bijzondere aandacht kreeg de Pastoorswetering, een min of meer vergeten en verwaarloosde historische waterloop aan de oostelijke rand van het oude dorp. De wetering kan in haar oude glorie hersteld worden en een rol spelen bij onder andere de afvoer van regenwater, voor recreatie en als ruimtelijke begrenzing van het dorp. Uit dit Zuid-Hollandse voorbeeld blijkt dat geneses van steden, dorpen of wijken waardevol kunnen zijn bij het ontwikkelen van ruimtelijke visies en beleidskaders.

Rondom het dorp Orvelte is het landschap goed bewaard gebleven. De Orvelterstroom heeft nog een intact beekdal. | Foto Hans Dekker

Drie voorbeeldprojecten van Vondst

1

Dorpsgenese Oegstgeest

De gemeente Oegstgeest realiseert de komende jaren een deel van de regionale woningbouwopgave. Deze ontwikkelingen kunnen de historische identiteit verzwakken. De nieuwe omgevingsvisie van Oegstgeest moet daarom de basis leggen voor het versterken van erfgoed en cultuurhistorie als belangrijke dragers van de gemeentelijke ontwikkelingen.

Met financiële ondersteuning vanuit de Erfgoed Deal wordt een extra impuls gegeven aan dit streven. De gemeente is voortvarend gestart met dit Vondst-project, en organiseer-

de ‘als vanzelf’ wordt meegenomen bij de planning en realisatie van maatschappelijke opgaven, zoals energietransitie, klimaatadaptatie, biodiversiteit en gezondheid.

3D-verbeelding
Gemeenten hebben meestal veel informatie over het bodem- en watersysteem, maar missen dikwijls overzicht over de samenhang. Voor dit hiaat in de ruimtelijke planning is het nieuwe instrument ‘stadsgenese’ ontwikkeld, een 3D-verbeelding van de relatie van een stad met zijn ondergrond en natuurlijk systeem. Een stadsgenese vertelt het verhaal van een plek vanuit de verschillende tijdslagen die in de bodem zijn te onderscheiden.
De theorie komt bij veel mensen praktijkgerichte ingewikkeld over. De genese kan gebruikt worden om de feiten en gevolgen voor een bepaald gebied helder samen te vatten en te verbeelden. Dan hoef je de theorie niet te beheersen.

Olievlek
De provincies Gelderland, Drenthe en Zuid-Holland hebben belangstelling voor de Vondst-methode. In elke provincie worden meerdere projecten uitgevoerd vanuit deze filosofie. Vondst-interventies zijn gericht op verschillende ruimtelijke schaalniveaus: van wijken tot dorpen. Ze worden gebruikt in allerlei planvormen, zoals omgevingsvisies, wijkvisies, regionale energie- en adaptatiestrategieën. Daarbij leert de ervaring steeds beter wat de beste manier is om geneses toe te passen.
Uiteindelijk is het doel om als een olievlek gemeenten en provincies kennis te laten nemen van deze manier van denken, zodat steeds meer toekomstige visies gebaseerd zijn op het verleden.
De opgedane kennis krijgt een plek in het onderwijs, aangevoerd door Hogeschool Van Hall Larenstein. Toekomstige professionals zullen hier les krijgen over dit systeem en studenten worden bij de verschillende projecten betrokken. Vondst wil ook werkenden bereiken, en heeft in de Erfgoedacademie een belangrijke partner gevonden. Inmiddels is al een gezamenlijk webinar gegeven aan erfgoedprofessionals en in de toekomst wordt hier een leergang over ontwikkeld.

Vincent Grond (van GrondRR) en Klaas van der Veen (provincie Drenthe) schreven dit artikel met medewerking van Erik Kuik (provincie Zuid-Holland) en Henk Driessen (Gelderland).

De Kampesch in Orvelte, een combinatie van kampen en essen waaraan de vooruitgang vrijwel voorbij is gegaan. | Foto Hans Dekker

Het melkfabriekje in Orvelte. | Foto Hans Dekker

2
Gebiedsgenese Midden-Drenthe
De gemeente Midden-Drenthe wil in haar omgevingsvisie het natuurlijke systeem van bodem, water en het verleden een prominente plek geven. De gemeente maakt eerst een gebiedsgenese om de juiste informatie te selecteren en te integreren in een driedimensionale visualisatie. Zo ontstaat een voor een brede groep betrokkenen makkelijk te begrijpen overzicht van de waarden, beperkingen en kansen van de leefomgeving. Dat overzicht is kan ook als vertrekpunt dienen voor nieuwe ruimtelijke opgaven en misschien om ooit ontstane weeffoutjes in samenhang te repareren.
In het project wordt de gebiedsgenese gekoppeld aan de ambities en opgaven uit de omgevingsvisie en wordt gekeken hoe het verleden – in de vorm van erfgoed – hierin kan worden geïntegreerd. De planning is dat de gemeente dit najaar kan laten zien hoe dit eruitziet, zodat de methoden en de lessen die zijn opgedaan breed in de regio gedeeld kunnen worden.
Het project is mede mogelijk gemaakt door een bijdrage vanuit het Uitvoeringsprogramma Bodem en Ondergrond en vanuit de Erfgoed Deal.

3
Wijkgenese Hengstdal en Galgenveld
De gemeente Nijmegen heeft een stadsgenese opgesteld, die mede het belang bepaalt van waarden in de bodem en ondergrond in de nieuwe omgevingsvisie. Voor concrete projecten is de stadsgenese te globaal, daarom wordt voor de wijken Hengstdal en Galgenveld een wijkgenese gemaakt. De wijkgenese is het startpunt van een plan voor de wijk. Dit belooft interessant te worden, in de ondergrond van het gebied zijn talrijke resten uit het Romeinse verleden te vinden. Deze worden in het proces ingebracht en verbonden met relicten uit andere perioden van de ontwikkeling van de stad.

Erfgoed ontmoet wateropgave

Het klimaat verandert. We hebben al een paar extreem droge zomers achter de rug – het landschap verdroogt, het grondwater zakt – terwijl het op gezette tijden zó hard kan regenen dat de bodem en het riool het niet aankunnen en akkers en straten onder water komen te staan. In de toekomst moeten we niet alleen overtollig water snel kunnen afvoeren, we moeten het water juist ook vasthouden om de droogte-perioden te kunnen overbruggen. Deze opgave zal ons land voor altijd veranderen: dijken moeten omhoog, steden moeten groener worden en in veenweidegebieden moeten we op plekken het waterpeil omhoog brengen. Gewaardeerde landschapsstructuren en plekken staan onder druk door deze veranderingen. Kortom: Nederland staat voor de opgave het landschap opnieuw aan te passen in de strijd tegen klimaatverandering.

Het programmabureau Erfgoed Deal vroeg fotograaf Heide de Gier deze thematiek in beeld vast te leggen. Zij ging op zoek naar plekken waar op subtiele wijze erfgoed en water samenkomen. Het gaat over klimaat-adaptatie, over droogte, in andere gebieden juist over hoogwater en de beschermingsmechanismen of aanwezige erfgoedstructuren. Nederland en een nieuwe klimaatronde in beeld en verbeelding.

Fotoserie

Heidi de Gier

Pagina 48 - Afkalvende veenoevers in de Krimperwaard. Droogte en lage waterstanden maken oevers van het veenweidegebied kwetsbaar waardoor ze sneller eroderen – zelfs in de Krimpenerwaard waar rivieren langs de randen een beschermende kleilaag hebben afgezet. Hier is aandacht nodig voor het dreigende verdwijnen van het veenlandschap door bodemdaling en daarmee het karakteristieke landschap en de erfgoedstructuren.

Pagina 50 - Eva Lanxmeer is een ecologische woonwijk in Culemborg die gedeeltelijk is gebouwd in een historische rivierbedding. Op de foto kijken we naar een opnieuw gegraven rivierbedding (een arm van de Lek), die de biodiversiteit moet vergroten en zorgen voor een robuust watersysteem in de wijk. Het zwemmende meisje Jehanna woont in het ecodorp. De historische verbinding met het water laat mooi zien hoe erfgoed de nieuwe wijk houvast geeft.

Pagina 52 - Buitenplaats Groot Heidestein is onderdeel van het grootste landgoed op de zandgronden van de Utrechtse Heuvelrug. Door droogte als gevolg van te weinig grond- en regenwater verstuift de grond en hebben bomen, gras en zelfs heidestruiken moeite om te overleven.

Pagina 54 - Vernieuwde dijk op het eiland van Schalkwijk tussen Tull en 't Waal en Nieuwegein met ervoor Kazemat Vreeswijk-Oost, onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Achter de dijk stroomt de Lek met nieuw gegraven rivierarm voor waterberging en een betere doorstroom onder de brug van de A27. Boven de dijk zie je nog net de wieken van windmolenpark Autena aan de overkant van de rivier in Vianen.

Pagina 56 - Het Verdronken Bos op het eiland van Schalkwijk tussen Houten en Tull en 't Waal. Dit recreatiebos dat als waterberging is ingericht ligt midden in het genomineerde werelderfgoedgebied Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Afkalvende veenoevers in de Krimpenerwaard.

Eva Lanxmeer is een ecologische woonwijk in Culemborg.

Buitenplaats Groot Heidestein.

Vernieuwde dijk op het eiland van Schalkwijk.

Het Verdronken Bos op het eiland van Schalkwijk.

Uitdagingen voor erfgoedprofessionals in tijden van klimaaturgentie

Erfgoed als basis voor veerkracht

De reflex in de erfgoedsector om erfgoed primair te benaderen vanuit de doelstelling het te behouden, schiet tekort in deze tijd van grote ruimtelijke transities waarin het water ons aan de lippen staat. Soms is behoud van erfgoed niet mogelijk, soms zelfs niet wenselijk. Dat betoogt Linde Egberts die daarmee de enorme uitdaging voor erfgoedprofessionals schetst om zulk verlies te leren accepteren – en zich een andere houding aan te meten om met erfgoed bij te dragen aan de veerkracht van de samenleving.

| Door **Linde Egberts**

In Ouddorp verrees in 2012 het destijds grootste zonnepark van Nederland. Een lokaal energiecollectief paste de panelen zorgvuldig in het historische duinlandschap van Goeree in. De karakteristieke, verhoogde randen van akkers, lokaal ook wel schurvelingen genoemd, werden hergebruikt en uitgebreid om deze nieuwe 'inpassing' aan het oog te onttrekken. Prima hergebruik en versterking van het historisch landschap, zouden de meeste erfgoedexperts zeggen.
Sindsdien worden nieuwe zonneparken alleen maar groter, net als windmolens. De klimaatadaptatie-opgaven spelen intussen overal, lang niet meer alleen in gebieden die van oudsher overstromingsgevoelig zijn. Op sommige plaatsen zal het leven dat we nu kennen zelfs onmogelijk worden. Dat betekent dat álle gemeenten en provincies staan voor drastische sociale, economische en niet op de laatste plaats ruimtelijke veranderingen.

Bron van kennis

Om ons door de klimaatcrisis te loodsen ligt het voor de hand om te vertrouwen op de Nederlandse ingenieurstraditie, die met berekeningen en standaarden de veiligste en meest efficiënte oplossing voorstelt. Zo is in de afgelopen decennia geëxperimenteerd met ontwerpen met natuurlijke processen, zoals bij de Zandmotor voor de kust van Scheveningen. Maar daarmee worden niet zonder meer de oplossingen gevonden die passen in de historische cultuurlandschappen van Nederland. En een belangrijke bron van kennis wordt over het hoofd gezien, namelijk de creatieve manieren waarop mensen zich in het verleden aan veranderende omstandigheden hebben aangepast. Erfgoed kan daarmee een sleutelrol vervullen in het veerkrachtiger maken van de samenleving in tijden van transitie.
Je zou verwachten dat de Nederlandse ruimtelijke ordening cultureel erfgoed vanzelfsprekend zou integreren in klimaatopgaven. Immers, we hebben al ruim twee decennia ervaring met 'behoud door ontwikkeling' en integraal werken, ook in het kader van de aanstaande Omgevingswet. Toch lijkt het voorbeeld van Ouddorp een verhaal uit het verleden, en is de meerwaarde van erfgoed voor een samenleving in transitie helemaal niet zo evident.

Eufemisme

Overal in het Nederlandse landschap worden maatregelen getroffen om klimaatverandering niet te verergeren (mitigatie) en het land aan te passen aan de mogelijke gevolgen van klimaatverandering (adaptatie). In de Wieringermeerpolder bijvoorbeeld is de schaal van de nieuwste windmolens en hun impact op het landschap goed zichtbaar. Ook op Goeree-Overflakkee wordt op grote schaal groene energiewinning aangelegd in de ringpolders, onder de eufemistische naam 'zonneakkers'. Deze voorbeelden zijn een voorproefje van wat ook elders gewoon zal worden. Het klimaatakkoord in Parijs van 2015 is immers vertaald in een Regionaal Programma Energie Strategie, waarbij 30 regio's hun eigen strategie ontwikkelen om de uitstoot van CO_2 te verminderen.
Ook adaptatie komt steeds prominenter op de agenda. Zo verplicht het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie alle gemeentes om klimaatstresstests te doen, om de plekken in kaart te brengen die kwetsbaar zijn voor extremere weersomstandigheden als hitte, droogte en natte perioden. Adaptatie is ook nodig tegen de stijgende zeespiegel en tegen toenemende hoogwaterpieken in de rivieren. Zo wordt de zeedijk bij Delfzijl drastisch versterkt. Ook Amsterdam ontwikkelt allerlei manieren om natte voeten te voorkomen. De stad subsidieert groene daken en het verwijderen van tegels in tuinen om het regenwater daar vast te houden waar het valt en zo overbelasting van het riool te voorkomen.

Zonnepark De Klepperstee bij Ouddorp, tussen oude en nieuwe schurvelingen. | Foto RCE

Monsterklus

Deze ingrepen zullen enorme impact hebben op erfgoed – van museumcollecties en individuele gebouwen, tot hele steden en landschappen. De meest voor de hand liggende respons van erfgoedexperts is dan: we moeten inventariseren wat er bedreigd wordt en redden wat er te redden valt. Zo publiceerden wetenschappers uit Leiden en Delft een inventarisatie van de mogelijke impact van klimaatverandering op 60.000 monumenten in Nederland – een monsterklus, die blootlegt waar de beschermingsopgave het urgentst is.
Maar om erfgoed bij te laten dragen aan de veerkracht van de samenleving is een andere houding nodig van erfgoedexperts. Behoud van erfgoed is de raison d'être van de erfgoedsector. Toch zouden erfgoedprofessionals er goed aan doen om in deze tijden van ingrijpende veranderingen een stap naar achteren te doen en te bezien waaróm ze willen behouden wat ze als waardevol beschouwen. De relatie tussen erfgoed en klimaatverandering is complexer dan een nieuwe bedreiging voor een oud goed. Van daaruit zouden ze betere afwegingen kunnen maken over de plek van erfgoed in het landschap van de toekomst.

Behoudreflex

Deze stap naar achteren begint in de negentiende eeuw, toen natievorming, verstedelijking en industrialisatie leidden tot een reflex tot behoud van wat dreigde te verdwijnen. Dit zette een brede erfgoedbeweging in gang die de bakermat vormt voor ons huidige denken over erfgoed. Daar-

De Zandmotor voor de kust van Scheveningen. | Foto Joop van Houdt (2011)

Soms is behoud of herontwikkeling van erfgoed helemaal niet mogelijk, en soms ook niet wenselijk

Dijkverzwaring Kustwerk Katwijk, een lage en brede 'dijk-in-duin' waarbij de historische relatie tussen Katwijk en de zee het uitgangspunt was. | Foto Linde Egberts (2020)

bij ging het om cultuurgoederen als historische gebouwen zoals de Domkerk in Utrecht, maar ook om gebieden met bijzondere natuurwaarden, zoals het Naardermeer. Deze reactie om te willen behouden wat waardevol en kwetsbaar is noemt David Lowenthal, een van de grondleggers van de erfgoedstudies, *conservation consciousness*. Daarbij staat, net als tijdens de totstandkoming van de eerste voorlopige monumentenlijsten, de authenticiteit en dus de instandhouding van het materiaal centraal.

De meest voorkomende reactie op klimaatverandering is angst, gevolgd door een impuls die we al meer dan een eeuw bezigen: de behoudreflex. Maar deze omgang met erfgoed kent zijn grenzen, zeker als de wereld op het punt staat ingrijpend te veranderen. Dit besef is in ieder geval al doorgedrongen tot de culturele afdeling van de Verenigde Naties, waar het hoofd crisisrespons en noodgevallen zich afvraagt wat het voor zin heeft om een voorouderportret in de woonkamer te behouden als het hele huis wordt weggespoeld.

Als alternatief voor de behoudreflex kan erfgoed worden gezien als een bron van kennis van de eindeloze creativiteit van mensen om zich aan te passen aan veranderende omstandigheden. Recent bestudeerden studenten landschapsarchitectuur en erfgoedstudies voor de gemeente 's-Hertogenbosch en Waterschap Aa en Maas voorbeelden van historisch watermanagement, zoals de ondergrondse opslag van regenwater, het bevloeien van weides en inundatie. Daarmee adviseerden ze de gemeente en het waterschap hoe wateroverlast en droogteschade in de toekomst te voorkomen zijn.

Landschappelijke zichtlijnen

In de afgelopen decennia is al veel ervaring opgedaan met het toekomstgericht omgaan met erfgoed, in de lijn van de Nota Belvedere (1999-2009). Erfgoedprofessionals weten dus goed te 'behouden door te ontwikkelen', maar deze benadering lijkt nauwelijks haar weg te vinden naar klimaatadaptatie- en mitigatieopgaven. Beleidsmakers en politici voelen zich vermoedelijk overweldigd door een gevoel van urgentie en trekken zich daarom terug op sectorale en technocratische eilanden. Daardoor komen integraal werken en aandacht voor erfgoed in het gedrang. Zo komen in de planning van een groot windmolenpark aan de noordrand van Goeree-Overflakkee enkel de landschappelijke zichtlijnen terug in de milieueffectrapportage.

Op andere plaatsen wordt erfgoed wél meegenomen, maar resulteert dat in stereotype oplossingen die weinig zeggen over het historische karakter van een plaats. Neem de dijkverzwaring bij Delfzijl, waarbij wordt gerefereerd aan een generieke 'maritieme sfeer', wat eigenlijk maar weinig zegt over deze historische garnizoensplaats aan het wad. Er zijn natuurlijk mooie uitzonderingen, zoals het kustversterkingsproject Kustwerk Katwijk, waar de historische relatie van de gemeenschap met de zee als uitgangspunt is genomen. Een ander initiatief met potentie is het Kaartverhaal Klimaatkanalen, waarin historische kanalen worden gezien als opslagmogelijkheid voor regenwater. Bovendien kan het warme oppervlaktewater in de zomer worden opgeslagen om in de winter huizen mee te verwarmen.

Een vissersboot werd kilometers landinwaarts achtergelaten door de tsunami van 2004 in Lampulo, Banda Atjeh, Indonesië. Jaren later is het een nieuw erfgoedicoon geworden. | Foto AusAID (2005) Creative Commons Attribution 2.0 Generic

Provoceren

De schaal en omvang van klimaatverandering zijn nog maar moeilijk te overzien. Soms zal behoud of herontwikkeling van erfgoed helemaal niet mogelijk zijn, en soms ook niet wenselijk. Het wordt een enorme uitdaging voor erfgoedprofessionals om zulk verlies te leren accepteren. Dat vraagt flexibiliteit, creativiteit en een open blik naar nieuwe vormen van erfgoed. Internationale voorbeelden kunnen inspiratie bieden om te wennen aan de onafwendbaarheid van het verval.

Zo heeft de Zweedse archeoloog Cornelius Holtorf het provoceren van de traditionele erfgoedwereld tot kunst verheven. Hij wil de wereld wakker maken voor de creatieve kracht van rupturen in de samenleving, waaruit nieuw erfgoed kan ontstaan. Dat gebeurde in het Indonesische Banda Atjeh, waar de lokale bevolking nieuw erfgoed maakte van een landinwaarts gespoelde boot. De gezamenlijke herinnering aan de tsunami die hiervoor verantwoordelijk was, overschrijft erfgoedverhalen die de lokale samenleving eerder verdeelden, bijvoorbeeld over religieuze dominantie en kolonialisme.

De stad Dunwich aan de Engelse oostkust werd in de afgelopen eeuwen steeds verder verzwolgen door de golven, als gevolg van kusterosie. De lokale bevolking wil geen monumenten om het verlies te herinneren, maar presenteert juist de leegte, het verlies en verdwijning als bron van lokale identiteit.

Zulke opvattingen van erfgoed kunnen alleen bestaan als we accepteren dat het authentieke materiaal soms plaats moet maken voor nieuwe interpretaties van het verleden, die in sommige gevallen de samenleving beter dienen dan de oude.

Volgende stap

Klimaatverandering zal erfgoed niet van de kaart vegen, maar vraagt dus wel om een andere houding tegenover het verleden. De erfgoedsector doet er goed aan om historische artefacten niet koste wat kost in hun materiële vorm te behouden, maar ze te gaan beschouwen als collectie bronnen over het aanpassingsvermogen van gemeenschappen in het verleden. Daarnaast moet het gewoner worden om in deze transformaties het erfgoed van de toekomst te willen creëren, net als op Banda Atjeh. De kennis en ervaring die is opgedaan onder het motto van 'behoud door ontwikkeling' biedt al de broodnodige flexibiliteit in het loslaten van het behoud van het historische materiaal. Het wordt nu tijd voor de volgende stap.

Voor erfgoedprofessionals zijn daarom goede trainingen nodig en uitwisseling van succesvoorbeelden. De Erfgoed Deal biedt – als kennisimpuls en ondersteuner van projecten – daarvoor prachtige kansen. Goed onderwijs aan toekomstige vakmensen is een andere manier om bij te dragen aan betekenisvol erfgoed in een zeer dynamische toekomst. Universiteiten als TU Delft, Universiteit Leiden, Wageningen University en Vrije Universiteit Amsterdam maken erfgoedstudenten in hun masteropleidingen nu al vertrouwd met het brede scala aan mogelijke reacties op klimaatverandering. Komend najaar start een nieuw vakkenpakket voor bachelorstudenten van het hbo en universiteiten waarin ook wordt ingegaan op deze uitdagingen. Deze initiatieven dragen eraan bij dat het transformerende landschap erfgoedinclusiever wordt. Waarschijnlijk niet met alles wat we nu als erfgoed willen bewaren, maar wel zodanig dat toekomstige bewoners er veerkracht uit kunnen putten.

Linde Egberts is cultuurhistoricus en cultureel geograaf en werkzaam als universitair docent Erfgoedstudies aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

| Door **Don de Bake**

Nederland op zijn natst

Dichter Hendrik Marsman zag ‘breede rivieren traag door oneindig laagland gaan’. Als hij in 1995 langs de Maas bij Borgharen had gestaan had hij zijn bekende dichtregel wellicht een andere toon gegeven. De Maas stond namelijk hoog, heel erg hoog. Voor de tweede keer in twee jaar stroomde én steeg het water snel.
De vierdelige documentaire Hoog Water brengt de situatie langs de Maas en de Waal begin 1995 indrukwekkend in beeld. We zien ondergelopen woonwijken in het Maasdal en dreigend hoog water in de Waal. De dijken in Noord-Brabant en Gelderland hielden het maar net. Bewoners, boeren, bestuurders en belanghebbenden vertellen over wat ze 25 jaar geleden hebben meegemaakt en over de soms ingrijpende nasleep van bijvoorbeeld drastische dijkverhogingen. Water hoort bij Nederland, het heeft het rivierengebied gemaakt tot wat het nu is: een uniek landschap met slingerende dijken, uitgestrekte uiterwaarden en pittoreske dorpjes. Wanneer hoogwater op komst is weet echter iedereen dat het mooie water ook een gevaarlijke kant heeft.

In de eerste aflevering van de documentaire zien we hoe de inwoners van Itteren en Borgharen het vertrouwen in de lokale en centrale overheid na het hoge water van 1993 volledig zijn kwijtgeraakt. Er zijn zelfs mensen die hun huis hebben opgevijzeld, om maar droge voeten te houden en uit vertwijfeling over een overheid die maar niet wil handelen. Het water stijgt in sommige wijken tot wel 80 centimeter. Bewoners moeten per boot worden geëvacueerd. Het enige positieve was dat het hoge water de mensen verbond – de saamhorigheid is sinds 1995 niet meer zo groot geweest. De tweede aflevering gaat over de massale evacuatie van het Land van Maas en Waal, de grootste sinds 1953. Anders dan in Limburg zou een dijkdoorbraak langs de Waal het land tot ruim vier meter onder water zetten. Reden voor burgemeesters om evacuatie te verplichten. We zien uitgestorven woonwijken, brandweerlieden, politie en militairen die controles uitvoeren en zandzakken leggen en zand onderaan de dijk storten voor de stabiliteit. Bijna 250.000 mensen en enorme aantallen vee moesten hals over kop het land van Maas en Waal verlaten. De boosheid, het verdriet en de angst zijn af te lezen van de gezichten.
In de derde aflevering staat het dorp Ochten centraal. De Waaldijk is daar erg slecht en burgemeester Henk Zomerdijk (what’s in a name), coördineert de crisis in zijn gemeente. Koningin Beatrix en premier Kok komen poolshoogte nemen en steken geëvacueerden een hart onder de riem. Er is internationale media-aandacht voor de dreigende ramp. Evacueren of niet, het is een duivels dilemma. Besluit de burgemeester tot evacueren en de dijk blijft staan, dan is het: ‘zie je wel, onnodig!’ Niet evacueren en de dijk breekt door, dan is het: ‘was er maar geëvacueerd!’
Direct na het hoge water wordt een noodwet van kracht, waarmee de versterking van dijken langs de Maas en de Waal onmiddellijk ter hand kan worden genomen.
In de slotaflevering volgen we de terugkeer van de evacuees en de dijkversterkingen die volgden. Met de noodwet was het mogelijk om de dijken eens echt goed aan te pakken, waarbij geprobeerd is landschap, natuur, cultuurhistorie en waterveiligheid samen op te pakken. Toch was er ook veel kritiek. Waterschappers werden ‘bulldozerfanaten’ genoemd en voorstanders van landschapsbehoud werden bedreigd omdat ze de dijkversterking tegen zouden houden.
Ondanks de verschillende belangen is er in korte tijd veel bereikt. Dijkverbetering en rivierverruiming is in Nederland, mede vanwege de klimaatverandering, nog steeds actueel. Waterschappen zoeken met alle betrokkenen ook nu naar de juiste balans tussen veiligheid en ruimtelijke kwaliteit. De documentaire Hoog Water is een absolute aanrader voor iedereen die dat aan het hart gaat.

De documentaire Hoog Water is te bekijken via de NPO-website 2doc.

Don de Bake is senior adviseur waterveiligheid bij HKV Lijn in Water.

Een inwoner van de Vaartstraat in Kaatsheuvel probeert een overgelopen put door te prikken. Een groot deel van het dorp staat blank door zware regenval. | Foto ANP / Koen Verheijden

Dijkgraaf Tanja Klip op landgoed Voorstonden in Gelderland. | Foto Raymond Rutting

| Door **Jephta Dullaart**

Groeiende aandacht voor klimaatadaptatie op historische landgoederen en buitenplaatsen

‘De jonge bomen krijgen precies zoveel water als ze nodig hebben’

Eigenaren van buitenplaatsen en landgoederen luiden de noodklok over de ernstige droogteproblemen die zij ondervinden. Bomen, planten en struiken sterven af, grachten en vijvers staan droog en historische gebouwen kampen met verzakking. Op landgoed Calorama in Noordwijk leren de beheerders om te gaan met de klimaatverandering. Maar de omgeving moet wel mee veranderen.

Net als veel andere landgoederen worstelen de beheerders van Calorama met de gevolgen van de toenemende weerextremen. Bestuursleden Ronald van Immerseel en Sicco de Jong van de stichting die de buitenplaats beheert, zien dagelijks de effecten van droogte en klimaatverandering om zich heen. De Jong: ‘Voorheen zaten de sloten die om het landgoed liggen vol met water, nu staan ze in de zomer droog. Dat heeft niet alleen met droogte te maken, maar ook met het grondwaterpeil dat steeds verder zakt.’ Calorama ligt op een soort terp midden in het dorp Noordwijk en wordt omgeven door nieuwbouwwijken die lager liggen, waardoor het grondwater langzaam wegsijpelt. Bovendien is de waterafvoer in de jaren zeventig omgelegd, waardoor al het hemelwater langs het landgoed naar zee wordt geleid. De Jong verzucht: ‘We praten al twee jaar over het aanleggen van een stuwtje en een pomp zodat een deel van dat water over ons park kan lopen. Helaas nog zonder resultaat.’
Van Immerseel vult zijn medebestuurslid aan. ‘Je kan het de gemeente niet eens verwijten. Destijds was het gewoon beleid om water zo snel mogelijk af te voeren. De laatste jaren zie je een kentering en gaan gemeenten en waterschappen ook nadenken over waterretentie.’

Jonge aanplant

Het wordt steeds duidelijker dat de droogteproblemen op landgoederen alleen door een gezamenlijke aanpak van alle stakeholders kan worden aangepakt. Maatregelen voor het grondwaterpeil en de afwatering gaan boven de macht van de individuele eigenaar of beheerder. Toch kunnen eigenaren zelf veel doen, zo leggen de beheerders van Calorama uit.
Problemen met de verstoorde waterhuishouding op het landgoed kwamen twee jaar geleden pas echt goed aan het licht. In 2015 overleed de laatste bewoner en eigenaar Henk Baron Taets van Amerongen van Renswoude. De buitenplaats ging over in een stichting die het ‘groene testament’ van de baron realiseert, wat een ingrijpende renovatie van het park betekent. De Jong: ‘In 2018 hebben we tientallen jonge bomen aangeplant, maar een groot deel daarvan overleefde de droge zomer niet, hoewel we de boompjes naar ons gevoel voldoende water gaven. We hebben toen Robert Kraayvanger van het bedrijf Beacon Fields in Noordwijk gevraagd sensoren op ons landgoed te plaatsen om de vochthuishouding te monitoren. Toen bleek dat de jonge aanplant op zandgrond staat waarin het water snel wegloopt. Nu krijgen we een waarschuwing als de bodemvochtigheid te snel daalt en weten we precies wanneer de jonge bomen water nodig hebben. Het resultaat is ernaar: de jonge bomen doen het nu goed.’

Meten is weten

Bijkomend voordeel is dat er op Calorama nu zuiniger met water wordt omgegaan, vertelt De Jong: ‘Nieuwe bomen hebben in het begin veel water nodig, wel zo’n 2000 liter per week. Dat geven we nu heel gericht, alleen op die momenten dat de bodemvochtigheid te ver zakt. Dat scheelt niet alleen water, maar ook tijd – kostbare tijd van vrijwilligers die ons helpen bij het onderhoud van het park.’ Recent is er een ringleiding over het park aangelegd met overal ‘waterstopcontacten’ zodat de vrijwilligers makkelijk kunnen sproeien. ‘Aangezien er bewaterd wordt met grondwater (Calorama heeft al meer dan 50 jaar een eigen boring, JD) vinden we het belangrijk om hier zuinig en verantwoord mee om te gaan, want de grondwaterstand is door de droogte al lager dan voorgaande jaren.’

Dubbele uitdaging

Gevraagd welke uitdagingen er afkomen op eigenaren en beheerders van landgoederen, schetsen de twee bestuursleden

Door het plaatsen van een sensor bij de jonge aanplant kan heel nauwkeurig de bodemvochtigheid in de gaten worden gehouden en op tijd bewaterd worden. | Foto Els Zweerink

Het historische huis van buitenplaats Calorama. Bij hevige regenbuien stond dit voorjaar het water tot aan de rand van de serre, aangebouwd in 1872. | Foto Els Zweerink

een dubbelprobleem. Van Immerseel: ‘De effecten van de weerextremen versterken elkaar. Door de droogte en gestegen temperaturen is de grond in het voorjaar al kurkdroog en keihard. Een zomerse plensbui wordt nauwelijks meer opgenomen door zo’n bodem en het water spoelt weg.’ Volgens De Jong is het evenwicht verstoord, met als gevolg dat het beheer continu achter de feiten aanloopt. ‘Een paar weken geleden liep na een flinke regenbui het water de serre binnen. We zijn nu van plan om een laagje van de grond voor het huis af te graven zodat het water makkelijker de sloot kan instromen.’
‘En wat dacht je van het effect op het gebouwde erfgoed?’, vraagt Van Immerseel. ‘De sterke fluctuaties in de grondwaterstand zijn slecht nieuws voor op houten palen gebouwde huizen. Als het grondwater zakt, komen de paalkoppen onder het huis droog te staan en kan schimmel toeslaan waardoor paalrot ontstaat. De funderingspalen gaan dan kapot en dat leidt tot verzakkingen en scheuren in muren. Historische buitenplaatsen en landgoederen bestaan uit ensembles van gebouwd en groen erfgoed. Die worden dus dubbel zo hard getroffen door de grotere grondwaterfluctuaties.’

Bloemrijke gazons

Ondanks de zorgelijke vooruitzichten voor de impact van klimaatverandering op het onder zeeniveau liggende Nederland, ziet Van Immerseel juist kansen voor erfgoed en cultuurhistorie om oplossingen aan te dragen. Hij illustreert dit met een voorbeeld uit de praktijk van zijn eigen planbureau voor groen erfgoed, dat door de gemeente Den Haag werd gevraagd hoe op basis van historisch groenbeheer de eikenprocessierups in park Clingendael kan worden bestreden. ‘Voor de komst van de grasmaaier had je eigenlijk geen gazons, maar bloemrijk grasland. Het gras werd twee keer per jaar met de zeis gemaaid. Op het bloemrijke grasland komen koolmeesjes en andere vogels af die de eikenprocessierups opeten. Op ons advies gaat de gemeente het maaibeheer wijzigen: de recreatievakken in het park worden kort gehouden, maar andere gazons worden een stuk extensiever beheerd. Daarmee zet je een ecologische motor aan die helpt om de rups te bestrijden. Er wordt nu een speciale samenstelling gemaakt waarmee de gazons worden ingezaaid om de juiste vogels aan te trekken.’ Waarmee Van Immerseel maar wil zeggen dat landgoederen die te kampen hebben met de eikenprocessierups dus iets aan het probleem kunnen doen door een gevarieerder gazonbeheer. De beheerders moeten dan wel eerst goed naar de historische structuur kijken. ‘Om extra water op te vangen kan je als eigenaar de historische vijver bij het huis vergroten of nieuwe wadi’s aanleggen, maar gebruik bijvoorbeeld eerst het verdroogde rabattensysteem dat veel landgoederen van oorsprong hebben. Dit kun je prima gebruiken om het overtollige hemelwater naar toe te voeren waar het langzaam de grond in kan zakken waardoor je het grondwater verhoogt.’

Super-iep

Nu we het over planten en dieren hebben, vraag ik beide bestuursleden of het aanzicht van tuinen en parken gaat veranderen als bepaalde soorten verdwijnen als gevolg van klimaatverandering.
De Jong vertelt over een 150 jaar oude iep op het landgoed die waarschijnlijk resistent is tegen de iepenziekte die in het verleden flink heeft huisgehouden op Calorama. Deze iep zou opgekweekt moeten worden om straks zieke iepen te vervangen, zodat het beeld van het park behouden blijft. ‘Onze iepen moeten niet vervangen worden door eucalyptusbomen’, verzucht Van Immerseel en voegt toe dat we in Nederland vooral op zoek moeten naar soorten die tegen weerextremen kunnen, want de kans op strenge winters bestaat nog steeds. Volgens hem heeft het daarom geen zin om soorten uit bijvoorbeeld Zuid-Europa te halen – die zouden twee strenge winters niet overleven. ‘De vegetatie die we nu al hebben in Nederland is juist opgewassen tegen deze weerextremen.’

Gezamenlijke gebiedsopgave

Of een landgoed zich kan aanpassen aan de klimaatverandering hangt voor een groot deel af van de omgeving, denkt Van Immerseel. ‘Vroeger deed men veel minder aan grondbemaling. Nu wordt het grondwaterpeil kunstmatig laag gehouden voor de boeren en sijpelt het grondwater op het naastgelegen landgoed weg, met droogte tot gevolg.’ Wat dat betreft is Calorama exemplarisch voor Nederland, vindt De Jong. ‘We leven met veel mensen op een klein stukje land met veel tegengestelde belangen. Dat zie je ook in de waterhuishouding die te eenzijdig op afvoeren is gericht. Door maatregelen te nemen die goed zijn voor het groene erfgoed, kunnen we de balans weer proberen te herstellen. Cultuur en natuur gaan heel goed samen.’

Jephta Dullaart is zelfstandig erfgoedprofessional en netwerker bij het Programmabureau Erfgoed Deal.

Ondanks het aanbrengen van een ondoordringbare leemlaag staat het water in de vijver nog steeds een stuk lager dan normaal door de aanhoudende droogte en toegenomen verdamping in de hete zomers. | Foto Els Zweerink

Evenwichtig waterbeheer en meer kennis nodig

Een afgewogen waterbeheer dat niet alleen de belangen van boeren of nieuwbouwprojecten behartigt, maar ook oog heeft voor de diversiteit van natuurlijke systemen en landgoederenzones is dan ook hard nodig. Daarvoor pleiten de twee bestuursleden van buitenplaats Calorama, die vinden dat provincies zich meer moeten gaan inspannen voor klimaatrobuuste watersystemen. Ook moet er volgens hen meer kennis komen over de rol die landgoederen en buitenplaatsen voor deze systemen kunnen betekenen.
Het programmabureau Erfgoed Deal ondersteunt de oproep om de rol die buitenplaatsen en landgoederen kunnen spelen bij de klimaatadaptatie op de politieke agenda te krijgen en via gebiedsprocessen met alle stakeholders aan te pakken. Op dit moment is het bureau in gesprek met verschillende partijen om het onderwerp in meerdere provincies aan de orde te stellen en in de vorm van Erfgoed Deal projecten op regionale uitvoeringsagenda’s te krijgen.

‘Onze klassieke iepen moeten niet vervangen worden door eucalyptusbomen’

Foto **Els Zweerink**

| Door **Willemien van de Langemheen**

Podcastmaker Simon Heijmans

‘Je voelt, hier is iets gebeurd’

Simon Heijmans – maker van onder meer de succesvolle podcast ‘De brand in het landhuis’ – maakte in opdracht van de Erfgoed Deal de podcastserie ‘Verborgen in het volle zicht’. We spraken met hem over zijn drijfveren en zijn verrassende zoektocht naar verborgen erfgoed in Nederland.

Als we kijken naar je profiel zien we een veelzijdig talent: acteur, stemacteur, voice-over, afgestudeerd aan de Amsterdamse Toneelschool & Kleinkunstacademie. En dus ook podcastmaker. Wat is zo fijn aan podcasts?
‘Ik luister al jaren naar podcasts. Ruim twee jaar geleden maakte ik een voorstelling over moderne vormen van de liefde en daarbij heb ik mijn eerste podcast opgenomen. Als host laat je de twijfels en de vragen die je hebt, horen aan de luisteraar. Je kunt als luisteraar mee met elke gedachtestap. Het gaat niet 100 procent om de informatie, maar ook om de weg ernaartoe. Dat maakt een goede podcast.’

Wat verraste je het meest toen je op pad ging?
‘Er zijn zoveel plekken waar je langsrijdt en niet eens twee keer naar kijkt, maar waar zo goed over nagedacht is. Waar mensen zorgen dat het eruit ziet zoals het eruit ziet, dat het een functie heeft.
‘Zoals bij het Hoornwerk bij Rhenen – een bult in de aarde waar ik misschien niet eens naar gekeken zou hebben. Maar nu ik weet wat daar ligt en in welke lagen van de geschiedenis die plek al een rol heeft gespeeld, vind ik het ineens een prachtig ding.
‘Mijn favoriete erfgoed is toch wel de Amsterdam Wetlands. Als ik een Nederlands schilderij voor me zie dan is het zo’n soort landschap. Normaal zou ik eraan voorbij zijn gegaan, maar nu ik er doorheen ben gefietst en de geschiedenis van de plek ken is het ineens een prachtige plek. Al die slootjes die door mensen zijn gegraven omdat ze een stuk land wilden draineren zodat daar verbouwd kon worden. Je weet ineens waar je naar kijkt.’

We hebben forse ambities vanuit de Erfgoed Deal. We zeggen weleens dat we werken vanuit de ‘kracht van het erfgoed’. Denk je dat we mensen mee kunnen nemen in dat verhaal?
‘Iedereen zegt: erfgoed wil je bewaren. Maar waaróm willen we het dan bewaren? Is het niet soms praktischer om het niet te doen? In de aflevering over het stadspark in Weert spreekt een historicus over de genius loci, de geest van de plek. Een plek waar geschiedenis is, daar kom je graag want daar voel je “hier is iets gebeurd”. Je weet niet precies wat, maar hier is iets. En als je de verhalen erachter kent, dan leer je misschien ook wel iets over wie wij zijn als mens. Over waar wij vandaan komen, of hoe een stad is gevormd.’

Zie je nu al dat er iets in beweging komt waardoor erfgoed een betere plek gaat krijgen in de toekomst?
‘Ja, vooral omdat het een functie krijgt en dan blijft het behouden – zoals in Weert, waar een park, op een plek waar ooit een kasteel was, wordt gebruikt om verkoeling in de stad te bieden en water vast te houden voor momenten dat het minder regent. De Amsterdam Wetlands worden weer vernat zodat het veen minder zakt waardoor er minder CO_2 vrijkomt, waardoor we beter in de buurt komen van de klimaatdoelen. Ik denk dat je door dit soort functionaliteit kunt uitleggen dat het erfgoed toekomstwaarde heeft.’

Welk gevoel hoop je dat mensen vasthouden als ze naar deze serie hebben geluisterd?
‘Ik hoop dat het een glimlach teweeg brengt. Dat je denkt, “dit wist ik nog niet! Misschien ga ik wel een keer naar die plek toe.” Als de podcasts dat kunnen bewerkstelligen, dan ben ik blij. En het gaat over identiteit. Een hip woord maar daar heeft het wel mee te maken. Denk aan een boer die altijd net over de dijk heen het water kon zien, dat hoort dan bij hem en bij zijn dagelijks leven. Als die dijk dan zo verhoogd wordt dat hij het water niet meer kan zien, dan kan ik me voorstellen dat het echt wat verandert in je leven. Het gaat dus over mij, over jou, over ons als mens.’

Willemien van de Langemheen werkt als communicatieadviseur voor het Programmabureau Erfgoed Deal.

‘Verborgen in het volle zicht’ is een podcast van Simon Heijmans in opdracht van de Erfgoed Deal. Muziek: Amir Vahidi. Mixage: Sam Huisman. De podcast is te beluisteren via je podcast app, Spotify en erfgoeddeal.podbean.com.

| Door **Ewoud van Arkel**

Een oude boerderij en een nieuw platteland

Een zomeravond aan de oever van de IJssel, op een plek die je je niet kunt voorstellen als je er niet geweest bent. De markante boerderij, karakteristiek voor de IJsselstreek, in vroeger tijden tevens een schipperscafé, pal aan de rivier. Geluiden van klotsend water, van late vogels en van een eenzaam voorbij varend vrachtschip.
In luttele dagen zal er van de prachtige boerderij niet veel meer over zijn dan een stapel puin en de resten van versplinterde gebinten en ander ambachtelijk timmerwerk. De al eeuwen door generaties goed gebruikte grond zal door machines zijn omgewoeld en glad getrokken. De leilindes zijn dan gekapt. Het oude, speciaal voor deze boerderij aangelegde dijkje is verdwenen. Van de eeuwenoude plek waar de boerderij stond, rest slechts een gat in de dijk.
Dit verhaal speelde zich af in de oostelijke helft van Nederland, de boerderij moest wijken voor Ruimte voor de Rivier, het succesprogramma van Rijkswaterstaat dat ervoor zorgt dat we tot in lengte van dagen het overtollig water kwijt kunnen. Het klimaat is hier het motief. Ook in andere delen van het Nederlandse platteland verdwijnt nog steeds waardevol agrarisch erfgoed, het gemiddelde staat op één boerderij per dag.
Historische boerderijen belichamen de herinnering aan het rijke en gevarieerde agrarisch verleden van Nederland. Elke boer drukte zijn stempel en dat is af te lezen uit de bouwwijze en de toepassing van materialen, uit de inrichting van het erf en van het omliggende land, uit de overgedragen verhalen, uit de vaak ver teruggrijpende benamingen. Waar het overgrote deel van de voorraad historische boerderijen inmiddels allang een andere, een niet- of nauwelijks agrarische functie heeft, ligt vooral in de krimpende agrarisch sector de opgave ‘de goede dingen’ te doen met de leegkomende gebouwen.
In de laatste twee decennia is veel gepraat en geschreven over behoud en herbestemming. Met name de vraag ‘in welke nieuwe rol kan de historische boerderij bijdragen aan de kwaliteit van het platteland van morgen?’ is van vele kanten belicht. Er kleven meerdere aspecten aan. Natuurlijk de cultuurhistorische waarde van gebouwen en erf. Tevens is belangrijk dat de nieuwe functie meerwaarde heeft voor de omgeving. Past het op die plek en is er draagvlak? De duurzaamheid telt mee: boerderijen en het omliggende land lenen zich goed voor nieuwe vormen van energiegebruik en -opwekking. En is het project financieel en economisch haalbaar, ook op de langere termijn? Het gaat tenslotte om een bestendige inrichting van het platteland.
Terug naar het begin: een bijzondere boerderij is gesloopt. Sterker nog: een velen tot de verbeelding sprekende plek met een rijke geschiedenis, is in z’n geheel van de aardbodem verdwenen. Het raakt ons en zet ons aan het denken. De voortdurende bedreiging van oude boerderijen vormt de voedingsbodem voor het behoud van dat wat we nog hebben. De urgentie neemt toe. Het helpt om de kwaliteit van het platteland te bewaren en waar nodig te herstellen. Dat is de betekenis van het agrarisch erfgoed. Dat is wat deze verdwenen boerderij ons meegeeft.

Ewoud van Arkel is lid van het dagelijks bestuur van Agrarisch Erfgoed Nederland en bestuurslid van het Boerderijenfonds, het stimuleringsfonds voor herbestemming van agrarisch erfgoed.

Foto **ANP / Rob Voss**

De Erfgoed Deal

Financiering voor projecten waarbij ruimtelijke opgaven en erfgoed samenkomen

Nederland verandert. Door klimaatverandering regent het vaker en harder, terwijl we ook meer last hebben van droogte. Onze fossiele energiebronnen raken uitgeput. Veel steden groeien hard, maar er zijn ook gebieden waar de bevolking wegtrekt en de leegstand toeneemt. Door deze veranderingen staan wij voor nieuwe ruimtelijke opgaven.

In deze turbulente tijden biedt cultureel erfgoed houvast. Het verleden biedt inspiratie voor de urgente opgaven waarvoor we staan. Met goed doordachte ontwerp-projecten geven we historische waarden een plek in de toekomst.

De Erfgoed Deal is een partnerafspraak tussen dertien maatschappelijke organisaties en overheden. De Erfgoed Deal draagt financieel bij aan aansprekende voorbeelden en initiatieven waar ruimtelijke opgaven en erfgoed samenkomen. De stuurgroep Erfgoed Deal besluit twee keer per jaar welke projecten aan het portfolio van de Erfgoed Deal worden toegevoegd.

Klimaatadaptatie

Energietransitie en verduurzaming

Stedelijke groei & krimp

ERFGOEDDEAL

Het programmabureau Erfgoed Deal werkt samen met gemeenten, provincies en partners om projecten en samenwerkingen tot stand te brengen. Projecten die voorbeelden zijn waar erfgoed en de ruimtelijke opgaven elkaar versterken, zoals herstel van het Hoornwerk aan de Grebbedijk in Rhenen of het vergroten van draagvlak voor wederopbouwwijken. Deze projecten zetten we in de etalage door middel van een podcast, een magazine, opleidingen, onderzoek, samenwerkingen, cursussen en webinars. Zo leren we elke dag van elkaar.

Project indienen

Tot en met 2022 kunnen projecten worden ingediend, telkens in januari en september. Lees hoe dit in zijn werk gaat op onze website www.erfgoeddeal.nl of neem contact op met het programmabureau Erfgoed Deal via erfgoeddeal@cultureelerfgoed.nl

Dit is een uitgave van **Programmabureau Erfgoed Deal**